Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Республиканың ниитилел-политиктиг солуну

Солун 1925
чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

ШЫН

№ 140 (15114) ◆ 1993 чылдың июль 29, четверг ◆

Солунга ат салган шагы 21.35 Садар өртээ 10 рубль.

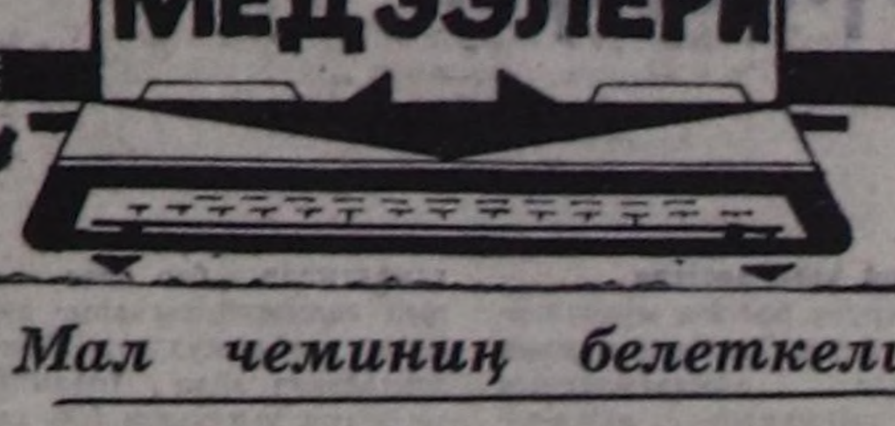

ХҮННҮҢ МЕДЭЭЛЕРИ

Мал чеминиң белеткели

СИГЕН ШӨЛДЕРИНДЕ

«Чаа орук» коллективтиг ажыл-агый бүдүрүлгези — хой мал ажылдыг ажыл-агыйларның санынга кирип турар. Ынчангаш чылдың-на ниитиниң малынга четчир санныг мал чемин белеткеп алыры чугула. Ажыл-агый бо чылын 3400 тонна чайгаар үнген сигенни белеткээр сорулгалыг. Хойжу дөрт кооперативтер, арендалыг болгаш бот-орулга-чарылгалыг звенолар тус-туста хүлээлгелерин алган. Сиген белеткелинге эки ажылдаанннарны шаңнап мактаарының хемчеглерин көрдүнген.

Ажыл-агыйның девискээринде бо чылын сиген мурнуку чылдарга бодаарга шыырак үнген. Бо хүннерде сигенчилер хову сигенин кезип кирипкеннер. Хурагалчы болгаш Божалыг девискээринде сигенчи звенолар килин түлүк ажылдап турар. Сөөлгү үеде район девискээринде үзүк-соксаал чок чаъс чаап турары сигенчилерниң ажылдаарынга шаптараазынналы тургузуп турзажок, Божалыгда сигенчи звено (удуртукчузу хоочун агроном Доопай Азыраа) 56 тонна сигенни удур пресстеп белеткээн. Звенонуң кежигүннери Петр Тойбаа, Буян, Борис Азыраалар эрес-кежээ ажылдап турарлар.

Ажыл-агыйның кол сиген шөлдери Тарлашкын аксы болгаш Көжээлиг-Булуңнуң суггаттыг черлеринче бо хүннерде массалыы-биле кезип кирипкен.

Кызыл-оол КУУЛАР.
Эрзин район.

ДЕМНИГДЕ КҮШТҮГ

Чай кадээниң ажыл-ишчилеринге чайлыг, хостуг дыштаныр үени бербейн турар.

Мал чеминге быжыг чемсуурну тургузар, ооң белеткелин шынарлыг болгаш дүрген чорудар дээш Бии-Хемниң тараачын ажыл-агыйлыг 5 бөлүү боттарының машина-техниказын, кижи күжүн чаңгыс черге мөөңнээш, сиген үзүлдезинче кирипкеннер. Дамырактар каттышкаш хем болур дээни ышкаш, тараачылар бир улуг бөлүк кылдыр чыылгаш, элээн каш сарааттарны каш-ла санныг хонукта салып четтигипкеннер.

Сиген белеткелчилериниң аразында Игорь Кунаев, Александр Дондуп-Тажы, Георгий Ковтелов болгаш өскелер-даа хамаарышкан тараачын ажыл-агыйларынга четчир санныг сиген-ширбиилди чогуур үезинде белеткеп алырынга бүзүреттиг.

(Бистиң корр.).

Тыва сургуулдар Америкада

АК-ДОВУРАК—КЫЗЫЛ —КАЛИФОРНИЯ

Бо чылдың март айда Кызыл хоорайга Америкаже өөренири-биле даштыкы дыл конкурузу болуп турганын номчукчулар чаксы дыңнаан боорлар. Ол конкурсту «1992 чылдың хосталгага деткимче Актызы» деп шимчээшкин үндүрткан, ында 4 организация киржип турар. «Актыны» АКШ-тың Чазаа ЮСИА деп Информациялыг Агенство таварыштыр акшаландырып турар. Конкурстуң кол сорулгазы: кандыг-даа язы-сөөк, кандыг-даа шажын-чүдүлгелиг 15—18 харлыг оолдар, уругларны англи дылга өөретпишаан, АКШ-тың культуразын сонуургадыры. Конкурска тиилекчи болган өөреникчилер янзы-бүрү штаттарга, аңгы-аңгы хоорайларга американ өг-бүлелерге барып чурттап, дараазында клазынга улаштыр өөренир. Ниитизи-биле бузулган ССРЭ-ден, амгы ХКЭ-ден 1200 өөреникчини шилип алыр турган. Өөредилге хуусаазы — бир чыл.

Ийе, конкурс март айда эрткен. Америкадан келген төлээ чүгле Кызыл хоорайның школачыларын хүлээп аарын дыңнаткан. Ынчанмыже, өөредилгеже чүткүл кончуг. Ак-Довурактың № 2 школазының ийи онгу класстың Кызылдың өөреникчилери боор база кирижкеннер. Олар дээрге — англи дылга шыырак өөреникчилер Чинчи Кунгаа биле Урана Ховалыг.

Ниитизи-биле Тывадан 80 өөреникчи англи дылга билиин шылгаткан. Ат-сураглыг № 2 школаның, чаа ажыттынган лицейниң № 9, № 3 дээш, өске-даа найысылалдың школаларының англи дылга эң-не шылгарангайлары ол конкурска күжүн, билиин бергеннер. Конкурстуң харыызын компьютерлер Вашингтон хоорайга тодарадыр турган. Ынчап кээрде мында кандыг-даа таныш көрүш, дарга-бошка ажы-төлү дээр чиигелделиг барымдаа турбаан.

Үш ай болганда Вашингтондан харыы келген: конкурска киришкен 80 өөреникчиден 2 өөреникчи шилип алдынган! Оларның бирээзи — Ак-Довурактың № 2 школазының өөреникчизи дуюкаа кирипкен Чинчи Кунгаа! Өскези Кызылдың № 3 школазындан Аяна Монгуш. Оларның ада-иелеринге, өөренип турар школаларынга — деңнеп четпес чоргаарал. Бо уругларның англи дылга билиинин бедиин дараазында чүүл херечилеп турар: Сибирьниң бир областы, районнарынга конкурска киришкен 600 өөреникчиден чаңгыс-даа кижи Америкаже өөренир эрге албаан.

Ак-Довурак чүгле Даг-дүгү биле алдаржывайн, Америкаже өөренип кирер бээр өөреникчилерни база белеткеп турар-дыр хевем. Чинчиниң даштыкы дыл башкызын Аяна Александровна Адыгаева дээр аныяк тыва кыс. Черле чаш Ак-Довурактың № 2 школазында шупту шыырак билиглиг, өөреникчилерни билдилиг өөредип турар даштыкы дыл башкылары бар. Бо дээрге ол школаның адынга канчаар-даа аажок улуг чоргаарал-дыр. Найысылалдың № 2, № 9, лицейден безин чаңгыс-даа өөреникчи конкурстуң негелдезин күүседип шыдаваан чүвени дүгде-кайда Ак-Довурактың өөреникчизи тиилеп каарга, ол дээрге согур душ эвес, башкыларның берген күженииишкининиң түңнели-дир.

Чинчи Кунгаа Ак-Довуракка «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчыннарының өг-бүлезиниң бирээзинге төрүттүнген. Иези — Зоя Сарыгларовна Кунгаа чурттал-коммунал эргелелинде ажылдап турар. Чинчи — өг-бүлениң улуг уруу, ооң өөредилгези шыырак. Ылаңгыя даштыкы дылга аңаа быражыр өөреникчи школада тывылбас.

1990 чылда иези-биле ол Германияже аян-чорук кылгаш келген соонда, даштыкы дыл институдунче өөренир күзелин иезинге бо-ла чугаалап бээр апарган. Салымчаан, күзел-чүткүлдүң түңнели бо, ам Чинчи Америкага американ өг-бүлеге өөренип, чурттаар. Ол Калифорния штатка баар. Сан-Франциско, Лос-Анжелес хоорайлар ол штатта, кежээниң телевизордан көрүп турарывыс Санта-Барбара хоорай Чинчиниң чурттаар хоорайындан ырак эвесте. Ооң баар хоорайы Алпо. А Аяна Монгуш Нью-Джерси штатка баар. Тывадан барган кыстар боттарын көрүшпестер ышкажыл. Калифорния штаттың агаар-бойдузу берге-ле: ында изиг 46 градус чедип турар, эң соок үеде безин кадар 7 градус апаар. Тыва кижиге изигниң орнунга соок дээре ышкажыгай.

Чинчи ам Америкада ужуп чеде берген. Иези Зоя Сарыгларовна баштайгы дыңнадыгдан дыка-ла өөрээн, ынчалза-даа хүн келген тудум сагыш бир өске апар чыткан болбайн аан. Россия эвес, барып-барып барыын полушариеде, коргунчуг кылдыр дыңналыр сөс — Америкаже уруун чорудары белен бе. Чаш кижи иезин, дуңмаларын, бажыңы, өөренип турар школазындан өске чүве билир эвес. Ынчанмыже, кижиниң ажы-төлүнүң келир үези кончуг. Келир чылын школазын доозупкаш, дөмей-ле бот-башкарлыр апаар. Ийи талазында, сагышта дуюкаа чоргаарал база кыптыгып турар. Үе-төөгүден бээр Америкага бүдүн чыл дургузунда эртем-билиг чедип чораан тыва кижи турган бе? Чок! Чинчи Кунгаа биле Аяна Монгуш Америкаже өөренир кокпаны изеп кирипкеннери ол-дур. Үе эртер, бо кыстарның изин изеп каап оруу-биле тыва оолдар, уруглар Американың университеттери, колледжилеринче шуужуп кирип-терлер эвеспе. Коргуш чок дүректиг Чинчи биле Аянага [illegible] күзеп каалыңар.

Маадыр-оол ХОВАЛЫГ.
Ак-Довурак хоорай.

«Тыва Республикага күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужудар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун күштүг кылдыр киирериниң чурумунуң дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Дээди Совединиң **доктаадыры болза:**

1. «Тыва Республикага күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужудар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун ону парлап үндүрген хүнүнден эгелээш, күштүг болдуруп киирер.

2. Тыва Республиканың Чазаанга дагзыры болза:

күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужудар талазы-биле мурнунда хүлээп алдынган нормативтиг актыларны 1993 чылдың июльдуң 1-ге чедир бо Хоойлуга дүүштүр тургузар;

Тыва Республиканың министерстволары болгаш ведомстволары боттарының үндүрген болгаш бо Хоойлуга чөрүшкек боор турар нормативтиг актыларын 1993 чылдың июльдуң 15-ке чедир хуусаа иштинде эде көөрүн болгаш күш чок болдурарын хандырар.

Тыва Республиканың хуужудулга талазы-биле хоойлужудулгазын күрүне эргелеп башкарылгазының органнарының болгаш албан-дужаалдыг кижилерниң үреэни-биле холбаштыр хамаатыларның хомудал билдириишкиннерин Россия Федерациязының «Хамаатыларның эргелерин болгаш хосталгаларын үреп турар хөделиишкиннерни болгаш шиитпирлерни судка хомудап киирер дугайында» Хоойлузунга үндезилээш, эргелеп башкарылганың үстүнде турар органнарынга баштай көрбейн-даа суд чуруму-биле көөрүн доктаадыр.

Тыва Республиканың Дээди
Совединиң Даргазы
К. БИЧЕЛДЕЙ.

Кызыл хоорай.
1993 чылдың май 27.
№ 495.

СӨӨЛГҮ ШАКТА

ПРЕЗИДЕНТ ЧАРЛЫКТАРЫ

МОСКВА. (РосИТА-СЧТА). Тараачын (фермер) ажыл-агыйларны болгаш кодээ ажыл-агый кооперативтерин деткиир талазы-биле хемчеглер дугайында Чарлыкты Россия Федерациязының Президентизи Борис Ельцин 1993 чылдың июль 27-де үндүрген. Ук Чарлыктың кол сорулгазы болза фермер шимчээшкиниң калбартып хөгжүдеринге, кооперативтерниң фермерлер аразының секторун тургузарынга, бот-башкарылгалыг фермер системазын бадыткап сайзыралырынга идиг бээри болур. Бо дугайында Россия Федерациязының Президентизиниң парлалга албаны дыңнаткан.

Тараачын (фермер) ажыл-агыйларны болгаш кодээ ажыл-агый кооперативтериниң күрүнеден деткиир талазы-биле хемчеглерни боттандырарынга, агроүлетпүр комплекизин хөгжүдерииниң күрүне программазын күүседиринге тараачын ажыл-агыйларны база кооперативтерни калбаа-биле киириштирерин күрүне эргелеп башкарылгазының органнарынга сүмелээн.

Фермерлерге чээлилер тыпсырының база страхование хандырылгазының системазын тургузар, ооң иштинде тускай фермер банкыларының, страхование ниитилелдериниң системазын доктаадыр дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүн Россия Федерациязының Чазаанга болгаш Россия Федерациязының Төп банкызынга дааскан. Ындыг банкыларга болгаш страхование ниитилелдеринге чээлилерни тыпсырын Чарлыкта айыткан.

Чиигелделиг үндүрүглерни фермер (тараачын) ажыл-агыйларга болгаш кодээ ажыл-агый кооперативтеринге хамаарыштырар дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүн, таарымчалыг кылдыр шиитпирлээрин Россия Федерациязының Чазаанга сүмелээн.

1994-1995 чылдарда фермер ажыл-агыйларын болгаш кооперативтерни деткиир дугайында саналдарны ийи ай хуусаада ажылдап кылгаш, Россия Федерациязының Чазаанга чугаалажып көөр кылдыр киирип келирин хамаарышкан министерстволарга болгаш ведомстволарга дааскан.

Хуужудулгага Россияның хамаатыларының киржип эгелээниниң камгалаар талазы-биле немелде хемчеглер дугайында Чарлыкка Россия Федерациязының Президентизи Борис Ельцин ат салган. Чек аукционнарын организастап эртирер сорулгалыг чер-чер төптерин тургузар болгаш оларның ажыл-чорудулгазын хандырар талазы-биле хемчеглерге киржирин Россия Федерациязының составында республикаларның чазактарынга, автономнуг областың, автономнуг округтарның, крайларның, областарның, Москва болгаш Санкт-Петербург хоорайларының эрге-чагырга черлериниң даргаларынга сүмелээн.

1993 чылда Россия Федерациязында күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелериниң хуужударының күрүне программазының төлевилелин ажылдап кылырын доозарын, ук төлевилелди Россия Федерациязының субъектилериниң төлээлекчилерлиг эрге-чагырга органнары чүүлдүг деп санап көрген сөөлүнде Россия Федерациязының Дээди Совединге чугаалажып көөр кылдыр киирип келирин Россия Федерациязының Министрлер Чөвүлелинге — Чазаанга дааскан.

ФРАНЦУЗ ХАМААТЫНЫ ОРДЕН-БИЛЕ ШАҢНААН

МОСКВА. (РосИТА-СЧТА). Россияның болгаш Францияның аразынга культура харылзааларын калбартырынга киирген улуг салыышкыны дээш Француз Республиканың хамаатызы чогаалчы болгаш хөй-нити ажылдакчызы Морис Дюронну Улустарның Найыралы орден-биле Россия Федерациязының Президентизиниң Чарлыы ёзугаар шаңнаан.

Делегейниң улуг күрүнелериниң бирээзи, Каттышкан Нацияларның Организациязының Айыыл чок чорук чөвүлелиниң Доктаамал кежигүнү, Францияның хамаатызын Россияның орден-биле шаңнаан чорук КНО-нуң Айыыл чок чорук чөвүлелиниң доктаамал ийи кежигүннери күрүнелериниң аразынга найыралды, кады ажылдажылганы уламна калбартырынга база быжыглаарынга улуг ужур-дузалыг болур деп, Францияның хөй-нитизи санап турар.

ШАПТАРААЗЫННАРГА ТОРУЛБААН

Бо чылдың июль айның ийиги чартыында Тыва Республиканың ырак, чоок булуңнарында мал чеми белеткеп турар кодээниң ишчилеринге чаъс-чайык улуг шаптараазынны болдуруп, ажылды шалыпкын чорударынга шаптыктап турары билдингир. Агаар-бойдустуң ол халалыг уржуктары турза-даа, Сүт-Хөл районда өшкү ажыл-агыйлыг «Кызыл-Тайга» совхозтуң ажыл-ишчилери идепкейлиг иженип турар. Ук совхозтуң мал чеми белеткээр механизастаттынган звенозу Инек-Даш трактор-хову турлааның чоогунда тараан люцернаның кезиилдезинче июнь ай адакталып турда кирген. 200 ажыг гектар суггаттыг шөлде люцернаның үнүжү хоомай эвес болуп турар. Өл-чаъстыг хүннер турза-даа, 3 «Беларусь» тракторнуң агрегаттары хүнде ортумаа-биле 20 гектар девискээрниң дужудун ажаап ап, кезилдени шапкынчыда берген.

(Бистиң корр.).

ОРУЛГАНЫҢ ҮНЕР ДӨЗҮ

Күрүне бюджединиң орулгазы үндүрүглерден болгаш чыылдалардан тургустунар болгай. Ынчаарга үндүрүг системазында өскерлиишкиннер сөөлгү үеде удаа-дараа боор турар. Эрткен чылдың декабрь айда үндүрүг онаалының болгаш тыртарының талазы-биле чаа чүүлдерни Россия Федерациязынга киирген. Тыва Республиканың Күрүнениң үндүрүг инспекциязы болгаш ооң чер-черде органнары бо чылдың бирги кварталында үндүрүг талазы-биле доктаадып тургускан чаа негелделерни республиканың үндүрүг төлекчилеринге таныштырып чедирер талазы-биле улуг ажылды чоруткан.

Таныштырылга ажылы доозулган соонда кол кичээнгейни үндүрүг төлээшкиниинге контроль ажылын күштелдириринче угландырган. Рынок харылзааларынче шилчип турар амгы үеде бүдүрүлге, транспорт, тудуг, садыг болгаш өске-даа черлерниң ажылы эки шуудавайн, саң-хөө талазы-биле улуг бергедээшкиннерге таваржып турар. Тус-тус адырларның девискээрлериниң болгаш бүдүрүлгелериниң аразында ажыл-агыйжы харылзааларның будулганы болгаш кандыг-даа чүвеге өөтек-үнениң доктаамал улгадып турары күш-ажылчы коллективтерниң ажыл-чорудулгазынга улуг бергедээшкиннерни таварыштырып турар.

Байдал кандыг-даа боор турзажок, үндүрүг инспекциязының органнары боттарының контроль хүлээлгезин күштелдирип, республика бюджединиң орулгазынга кирер ужурлуг акша-хөреңгини чыыр дээш болдунар-ла хемчеглерни ап турар. Контроль хыналдаларны доктаамал чорудуп эгелээниниң түңнелинде үндүрүг төлээриниң чурумун болгаш хуусаазын хажыдар, ажылдап алган орулгазының кезик-чамдыын чажырар чоруктар эвээжеп орар. Эрткен чылдың бирги чартыында үндүрүг төлээшкининиң талазы-биле хыналда чоруткан бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның 28 хуузу хажыдыышкыннарны кылганы илереттинген, а ийиги чартык чылда ындыг хажыдыышкыннар 12 хуу чедир кызырылган турган. А бо чылдың бирги чартыында ол көргүзүг 15 хуу чедир улгады берген. Тодаргайлаарга, хыналда чоруткан 2435 бүдүрүлге болгаш организация черлериниң 376-зы хажыдыышкыннарны кылган болган.

1993 чылдың бирги чартыында кылган хыналдаларның түңнелинде 549 млн. рубльди бюджетче, 27 млн. рубльди бюджеттен дашкаар фондуларже киирген. Бюджет-биле санажылга дээш харыысалга чаа негелде ёзугаар кончуг шыңгыыраан. Бо чылдың эгезинден бээр амгы үеге чедир үндүрүг хоойлужудулгазын хажыткан дээш 230 бүдүрүлге болгаш организация удуртукчузунга административтиг харыысалганы онаап, ниитизи-биле 2 млн. 203 муң рубльге торгаан.

Бо чылдың эгезинден эгелээш үндүрүг инспекцияларын коммерция ажыл-чорудулгазы кылып турар хамаатылар-биле ажылды күштелдирген. Коммерция структураларының саң-хөө ажыл-чорудулгазы бистиң контролювуста доктаамал туруп турар. Ынчаарга республиканың районнарынга болгаш хоорайларынга кудумчу садазы кылып турар бистиң болгаш өскээртен-даа келген кижилерниң хүнде, айда чеже орулганы киирип ап турарын хынап, тодарадып алыры берге айтырыг боор турар. Ындыг болзажок оларны база-ла кичээнгейден дашкаарлатпайн турар бис. Чыл эгезинден бээр кудумчуларга садыглаашкын кылып турган кижилерден 362 хамаатының киирип ап турар орулгазынга хамаарыштыр хыналданы чоруткан, оларның 180-и үндүрүг төлээриниң негелдезин хажыдып турар болган. Ол дээш оларны ниитизи-биле 1 млн. 259 муң рубльге торгаан.

Кызыл хоорайның болгаш төп районнарның элээн хөй үндүрүг төлекчилери хажыдыышкыннарны кылып турар болганын документ ёзугаар чоруткан хыналдаларның анализи көргүскен. Чижээлээрге, Кызыл хоорайда «Орбита-94» фирма 21,6 млн. рубльди, «Тувафлора» бичии бүдүрүлге — 8,2 млн., «Молодежь Тувы» ассоциация болгаш «Торгсервиз» кооператив 4 болгаш 4,4 млн. рубльди, Кызыл районда № 2 көжүп чоруур механизастаттынган колонна 8,6 млн., а Таңды районнуң «Революцияның чалбыыжы» совхоз 5,4 млн. рубльдиң үндүрүүн киирип алган орулгазындан чедир төлевээн болган.

Саң-хөө байдалы бергедеп турарындан элээн хөй бүдүрүлгелер болгаш организациялар бюджетче төлелгелерни чогуур үезинде кылып шыдавайн турар. Оларның агар санында акша чок боор турарындан бирги чартык чылда бюджетке кирер ужурлуг түңден 60 млн. рубль, ооң иштинде орулгадан 42 млн. хире рубль, а немээн өртек орулгазындан 19 млн. хире рубль бюджетке чедир кирбээн.

Ындыг болзажок чер-черде үндүрүг органнарының харыысалгалыг ажылдап келгениниң түңнелинде үндүрүг чыылдазының талазы-биле чартык чыл планы күүсеттинген. Үндүрүгнүң планныг барык бүгү көргүзүглериниң ажыр күүсеттингенин демдеглээр херек. Тодаргайлаарга, немээн өртектен тыртар үндүрүг планы 172 хуу, орулга үндүрүү — 190,3 хуу, чоннан тыртар үндүрүг 140 хуу болгаш хуужудулга үндүрүү 123 хуу күүсеттинген боор турар.

Ындыг болзажок улуг өртектиг ховар бараалардан (акциз) болгаш чериниң бойдус байлаан ажыглааныындан киирип алыр үндүрүглерниң планнаттынган көргүзүглери чедир күүсеттинмээн. Кызылдың пиво заводу араганы аймаан чедир савалап база сайгарбаанындан 22 млн. ажыг рубльдиң үндүрүг акшазы бюджетке кирбээн. Ооң аңгыда бо завод янзы-бүрү коммерция структураларынга болгаш брокер контораларынга араганы аймаан савалап бергеш, ол дугайын үндүрүг органнарынга чогуур үезинде дыңнадып бербейн турары четпес. Ужуру болза кайы черге, чеже хире хемчээлдиг араганы савалап бергенин дугуржулга күүсеттинген соон дарый үндүрүг инспекциязынга дыңнадыр хүлээлгелиг болгай. Бистиң органнарывыска мындыг дыңнадыгларны чогуур үезинде берип турар болза, саттынган бараанның база киирип алган орулгазының хемчээлин кудулаадыр болгаш оон-даа өске янзы-бүрү «кажарлаашкыннар» кылыр чоруктар турбас ужурлуг. Ынчаарга ындыг таварылгалар бисте ам-даа ургулчулеп турар. Чижээ, пиво заводу «Агым» дээр брокер конторазынга 11 муң 139 дал литр спиртти савалап бергенин илереэн. Ук контора ол продукцияны сайгарган, киирип алыр орулгазындан 30,7 млн. рубльди үндүрүгге кирер ужурлуг турган. Херек кырында ол черлерниң үндүрүг акшазы кирбээн, ынчангаш аңаа хыналданы чорудар ужурга таваржыкан бис.

Үндүрүг системазында бир-даа чүүл болза, тус-тус черлерде үндүрүг полициязын тургусканы болур. Үндүрүг истелгези чорудар эргелелдиң ажылдакчыларынга улуг эргени тывыскан. Киирип ап турар орулгазын чажырганы, хемчээлин шын эвес айытканы, бухгалтер документилериниң меге тургусканы болгаш будааны дээш административтиг хемчеглерни алыр эргени оларга берген. Айтырыг нарыыдап кээр болза, кеземче херээн оттурарынга чедир хемчеглерни алырын хоойлужудулгада айыткан.

Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин акшаландырары бюджеттиң орулгазындан хамааржыр. Бюджетке орулга киирип алырының кол дестериниң бирээзи үндүрүг болур болгай. Үндүрүг болгаш өске-даа чыылдаларның күүселдезин чедип алыр дээш республиканың үндүрүг системазының ажылдакчылары ам-даа күженииишкиниг ажылдаар ужурлуг.

Людмила МАНДАН-ХОРЛУУ.
Тыва Республиканың Күрүнениң үндүрүг инспекциязының начальниги.

Кижи — бойдустуң төлү

Конкурска

ДЭЭР—АДАМ, ЧЕР—ИЕМ

1. САННАР, ФАКТЫЛАР БАДЫТКАП ТУР:

Улуг-Хем районда 21 улуг-биче хемчээлдиг котельнаялардан агаар-бойдусче, долгандыр турар хүрээлелче бир чылда ортумаа-биле 4490 тонна хоралыг бүдүмелдер үнүп турар.

* * *

Шагаан-Арыгда 11 котельнаяның чылда агаарже үндүр октап турар хоралыг бүдүмелдери 2307 тоннага деӊ.

* * *

Районда автомототранспорттуң агаарже үндүрүп турар кывар-чаар материалдарының хемчээли 1729 литр чедип турар.

Шагаан-Арыгның ниити девискээриниң бештиң бир кезиин хир-чам, бок шыва алган.

2. КИИРИЛДЕ СӨС

Бисти долгандыр турар бойдус — бистиң чаглаавыс, турлаавыс, оран-саававыс, төрээн иевис болгаш азыракчывыс. Ол бистиң дузалакчывыс, деткикчивис, өнүүвүс болгаш эмнелчивис. Ажыл-иживистиң, амыдырал-чуртталгавыстың, хөгжүлдевистиң, сайзыралывыстың деч зигүүрү. Эгээртинмес байлактың, энергияның, чиг эттиң үндезини, экономиканың үнер дөзү, ажыл-агыйның эң-не продуктулуг алыры. Көрүнер даан, ынчап кээрге, чайгаар-ла кижи — бойдустуң төлү деп тодарадыг долузу-биле бадыткаттынар ышкажыл. Кижи кажан-кезээде черни Ие-төрээн чуртум деп алгап-йөрээп келген. Тоолдарда безин: дээр —адам, чер—ием деп, күчүтен сүр-күштүг маадырлар чалбарып чораан, ышкажыгай. Бойдустуң байлаан, ооң курлавырларын хумагалаар, камгалаар, чөп ажыглаар, төтчеглекчилер-биле чогуур демиселди чорудары — ак-көк хемнерлиг, хөлдерлиг тыва черивистиң бир бай-байлак булуңу — Улуг-Хем районувустуң хамаатызы бүрүзүнүн ыдыктыг хүлээлгези болур ужурлуг.

3. ЧУГААДАН АЖЫЛ-ХЕРЕКЧЕ

Коммунистиг партияның тергиидежиниң үезинде долгандыр хүрээлелди хайгаараар, камгалаарын чүгле чугаа кырынга пропаганда ажылы чорудуп, херек кырында аңаа акша-хөреңгини тускайлавайн келген. ССРЭ турда кандыг ийик, казымал байлакты, арга-ыяшты чөп ажыглаар деп хоозун кыйгырыгларны эндере парлап, ындамында аскан болур. Ыяшты кескеш, орнунга чаш өзүмнер олуртуру безин ховар. Кижи төрелгетен бойдусту кам-хайыра чок узуткап, агаарны, сугну чүгле хирледирер эвес ынаар шуут-ла хоралыг бүдүмелдерни төптер. Эртем-техниканың сайзыралы уламна хөгжээп тудум, кижиниң кадыкшылы кошкап, харындаа тын овучалап, экологтуг арыг черлерже «дезип» эгелээн-дир.

Бойдусту, ооң курлавырларын камгалап, хумагалаары-биле, чер бөмбүрзээниң экологтуг арыг чоруун чедип алыры-биле Каттышкан Национальный Организациязының шиитпирин ёзугаар июнь айның баштайгы улуг-хүнүнде Делегейниң бойдус камгалалының хүнүн демдеглээр кылдыр 1991 чылда доктааткан. 1988 чылдың төнчүзүнде чуртка бойдус камгалалының эвилелдери, Тывага 1983 чылдың январьда районнарга комитеттерни тургускан. Кажан комитет апаарга, демги саазын кырынга планнаттынып турган ажылдар херек кырында боттанып эгелээн.

Ынчалзажок бо хүннерде бистиң районнуң бойдус хүрээлелиниң байдалы дыка нарын. База-ла Брежнев үезиниң бүгү чуртту электрижилеп, суг күжү-биле ажылдаар электри станцияларының күчүзүн улгаттырар дээш суртаалының хайындан Чаа-Хөл, Улуг-Хем районнарның чурттакчылыг черлерин чугаалаваска, арга-ыяшты, мал одарларын суг шыва алган. Суг шыгжамырының климатты дүрген өскерткенинден биеэги лег чылыг, аяс хүннер дыка эвээш апарган. Ааңакайын, партийжи системаның ыйыдыышкынның харааызындан кывар-чаар материалдар турган тудугларының орну, хөөрлер, мал сөөгү, янзы-бүрү бок дээш суг адаанда чуну артпаан дээр. Улуг-Хемниң балык-байлаңын чигеш, кижилерниң аарып турарының ужуру ол-дур.

Шагаан-Арыгның чурттакчы чону 10 муң болгай. 1989-1990 чылдарда «Паратиф-В» деп халдавырлыг аарыгның өөскүдүкчүзү суг арыглаар системаның хирленгириишкининден болганын чугаалаарга-ла, чоннуң кадынга кайы хире айыыл диргелип турганы билдине бээр. Хоорайның бүдүрүлгелери ыш, суг арыглаар дериг-херекселдер тутпаан. Төп одалга суугузун одай бээрге, чоок-кавыны көөрге, коргунчуг сүргей-ле болгай. Хоорайга ыш арыглаар тускай дерилге кылырын сагындырып, торгап-ла турар, түңнел чок. Чоокта чаа харын ыш арыглаар дерилгени садып турар бүдүрүлгениң адрезин тып алдывыс. Чүгле төп котельная-даа эвес, агаарже хөй хоралыг бүдүмелдер үндүр октап турар өске-даа бүдүрүлгелер хөй.

Амгы үеде арыглал тудугларында чижек-нормазындан бүдүн-чартык катап хөй ажыглаттынган суг кээп турарындан арыглап шыдавайн турар. Бир эвес цемент заводунуң тудуун акшаландырыптар болза, ооң арыглал тудуунга үндүрер акша-хөреңгизи-биле ийиги ээлчегни тударын планнап турар.

4. ТАҢДЫМ ТУРДА, ТОДУГ-ЛА МЕН.

Мурнуку чылдарда чүгле аңнаар, балыктаарынга ынаар кижилер тайга-таңды кезип турду. Ам ындыг эвес. Рынок үези кижилерниң ижер-чиирин кызагдап келген. Кандыг-даа кижи төрээн бойдузум хайырлаптар ирги бе деп кордал-биле чай, кыш чок тайгаже үнер апарды. Аңны хумагалыг, чурумнуг боолап, балыктап чорууур болза мындыг-ла ыйнаан. Чамдык кижилер аңнаары хоруглуг аңнарны тооргу хинин, адыгның кежин, өдүн садар-саарар дээш кырып туруп берген. 1992 чылда бистиң комителивисти эгелел кылдыр эде тургускан сөөлүнде экология милициязын организастап, инспекторларны тускайлаан турду. Бо берге үеде чүү-даа чүве акшалыынга үзер чүве-дир ийин.

Бо бүгү ажылдарны чогумчалыг чорударынга бисте бир чүгула болуушкун моон соңгаар дегүм болуру чугайжок, чүл дээрге Долгандыр хүрээлел болгаш бойдус курлавырларын камгалаар яамының сайыды Д. Х. Ооржак бисте улуг деткимчени көргүзүп, чаа эвес-даа болза, ам-даа үр ажыглап болур УАЗ-469 маркалыг автомашинаны берди.

Геннадий ЧАШ.
Улуг-Хем районда долгандыр хүрээлел болгаш бойдус курлавырларын камгалаар эргелелдиң начальниги.

Тыва Республикада күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужудар дугайында Тыва Республиканың ХООЙЛУЗУ

Бо Хоойлу болза бүдүрүлге чепсектеринге өнчүнүң хөй хевирлеринге үндезилеттинген болгаш улустуң чаагай чоруун бедидеринче база Тыва Республиканың күрүне суверенитедин быжыглаарынче угланган ажыктыг, социал угланыышкынныг рынок экономиказын күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужудуп тургаш, Тыва Республикага бүдүрүлгениң чепсек-херекселдеринге өнчүнүң харылзааларын чаартырының эрге-дүрүм ёзугаар органистиг үндезиннерин тургузуп турар.

I. Ниити чүүлдер

1 чүүл. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужудары деп чүл?

Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужудары дээрге болза бүдүрүлгелерни, цехтерни, участоктарны, ол бүдүрүлгелерниң тускайлаң бүдүрүлге чери кылдыр аңгылаан салбырларын; бүдүрүлгелерниң (ажылдап турар болгаш өнчү ээзиниң өмүнээзинден ындыг шиитпирлерни үндүрер эргелиг органнарының шиитпири ёзугаар чок кылган-даа) дериг-херекселдерин, бажыңнарын, тудугларын, материалдыг болгаш материалдыг эвес-даа активтерни; күрүнениң болгаш улус депутаттарының чер-чер Советтериниң, акционер ниитилелдерниң (эштежилгелерниң) капиталында үлүглерин (хууларын, акцияларын); өске-даа акционер ниитилелдерниң (эштежилгелерниң), а ол ышкаш каттышкан бүдүрүлгелерниң, коммерция банкыларының, ассоциацияларының, концерннерниң, эвилелдерниң болгаш өске-даа бүдүрүлгелер каттыжыышкыннарының капиталында хуужудар ужурлуг бүдүрүлгелерниң үлүглерин (пайларын, хууларын, акцияларын) хамаатыларның, эштежилгелерниң (акционер ниитилелдерниң) күрүнеден болгаш улус депутаттарының чер-чер Советтеринден хуу өнчү кылдыр садып алыры-дыр.

2 чүүл. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужударының дугайында Тыва Республиканың хоойлужудулгазы

1. Тыва Республиканың күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужудар дугайында хоойлужудулгазы Тыва Республиканың «Тыва Республикада өнчү дугайында» Хоойлузундан, бо Хоойлудан болгаш Россия Федерациязының «Бүдүрүлгелер болгаш сайгарлыкчы ажыл-чорудулга дугайында» Хоойлузундан, Тыва Республиканың «Тыва Республиканың суверенитединиң экономиктиг үндезиннериниң дугайында» Хоойлузундан болгаш Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының өске-даа хоойлужудулга актыларындан тургустунар.

2. Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнүң объектилерин, Россия Федерациязының составында республикаларда, крайларда, областарда каттышкан бүдүрүлгелерни хуужудар, садар, орнаар, арендага дужаар, херээге үндезилээш, дамчыдар дугайында шиитпирни чазактар аразынга кылган дугуржулгаларны, крайларның болгаш областарның чагыргалары-биле дугуржулгаларны ёзугаар Тыва Республиканың Чазаа хүлээп алыр.

Айыттынган объектилерни хуужударының онзагай негелделерин, чагыгларны киирериниң болгаш доддурарының чурумун, хуужудулга талазы-биле комиссияларны тургузарын, оларны хуужударынга кызыгаарлаашкынны доктаадырын Тыва Республиканың Чазаа башкарып чорудар.

3. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин даштыкы физиктиг болгаш юридиктиг кижилерниң садып алырын даштыкы инвестициялар дугайында хоойлужудулга, Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың өске-даа хоойлужудулга актылары-биле башкарып чорудар.

3 чүүл. Хуужудулганың республика программазы

1. Хуужудулганың республика программазы-биле Тыва Республикага хуужудулганы чорударының үезинде оон сорулгаларын, баштай кылыр чүүлдерни болгаш кызыгаарлаашкыннарны доктаадыр.

Программаны Тыва Республиканың Чазаа киирер болгаш Тыва Республиканың Дээди Соведи бадылаар.

Программаны чогуур чылдарга ажылдап кылыр.

2. Программага киирер чүүлдер:

— хуужудары хораан күрүне өнчүзүнүң объектилериниң болгаш бүдүрүлгелериниң даңзызы;

— Тыва Республиканың Чазааның болгаш Россия Федерациязының Чазааның шиитпири ёзугаар федералдыг өнчүге хамаарыштырган объектилер талазы-биле хуужудар ужурлуг күрүне өнчүзү объектилерниң болгаш бүдүрүлгелерниң даңзызы;

— чүгле хуужудулганың тус чер программазын ёзугаар хуужударын чөпшээрээр муниципалитет өнчүзү объектилерниң болгаш бүдүрүлгелерниң даңзызы;

хуужударын саналдаан күрүне өнчүзүнүң объектилери;

— хуужудулганың адырлар аайы-биле болгаш чер-чер программаларынга негелделер;

— хуужудулганың аргаларын болгаш төлевириниң хевирлерин, хуужудуп турар бүдүрүлгелерниң күш-ажылчы коллективтериниң кежигүннеринге, чиигелделерни тодарадыры:

— даштыкы инвестицияларны хуужудар үезинде ону ажыглаар негелделери;

— Тыва Республиканың Эт-хөреңги фондузунуң чогуур бюджеттер-биле төлевир акша-хөреңгилериниң бүгү хевирлериниң талазы-биле боттарының аразынга санажырының чуруму;

— эртип турар чылда хуужудулгадан акша-хөреңгиниң кайы хире кирерин баш удур көөр болгаш аңгы-аңгы деңнелдерниң бюджеттеринге, бюджет эвес фондуларга болгаш өске-даа сорулгаларга оларны хуваарының нормативтери:

— Тыва Республиканың көдээ ажыл-агыйының, улус ажыл-агыйының чугула адырларын акшаландырары-биле болгаш өске-даа сорулгаларга хуужудулгадан кирген акша-хөреңги-биле фондуларны тургузарының чуруму.

3. Тыва Республиканың Чазааның, Россия Федерациязының Чазааның, Россия Федерациязының күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле Күрүне комитединиң (моон соңгаар бижимелге — Күрком эт-хөреңги) хуужударын чөпшээрээн күрүне өнчүзү болур бүдүрүлгелер болгаш объектилер талазы-биле күрүне эргелеп башкарылгазының айыттынган органнар оларның акцияларын күрүне өнчүзүнге үш чыл чедир хуусаага быжыглаар дугайында шиитпир үндүрүп хүлээп алыр эргелиг.

4. Тыва Республиканың Чазаа хуужудулга талазы-биле ажылдың чорудуп турарын шалыышкыны-биле башкарып таарыштырар [illegible]. Тыва Республиканың Дээди Совединиң Президиуму-биле дугуржуп тургаш, Республика программазында хуужудары-биле даңзыда кирген нормативтерни өскертир эргелиг.

5. Хуужудулганың Республика программазын калбартып сайзырадыры-биле улус депутаттарының чер-чер Советтери хуужудулганың тус чер программаларын болгаш оларны күүседириин таарыштырып шиитпирлээр нормативтиг актыларны хүлээп алыр. Чоннуң сонуургалдарын, хуужудулганың онзагай байдалын болгаш темпизин база оон дээштиин барымдаалап көрүп тургаш, хуужудулганың тус чер программазы-биле орулгалыг болгаш үре-түңнелдиг ажылдап турар муниципалитет бүдүрүлгелеринге немелде кызыгаарлаашкыннарны доктаадырын чөпшээрээр.

4 чүүл. Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди

1. Тыва Республиканың өнчүзү боор турар күрүне эт-хөреңгизин хуужударын Тыва Республиканың Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле Күрүне комитеди (моон соңгаар бижимелге — Күрком эт-хөреңги) организастаар.

Тыва Республиканың Күрком эт-хөреңгизиниң Даргазы албан-дужаалының талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы болур, ону Тыва Республиканың Президентизи Тыва Республиканың Дээди Соведи болгаш Россия Федерациязының Күрком эт-хөреңгизи-биле дугуржуп тургаш, томуйлаар болгаш хостаар.

Тыва Республиканың Күрком эт-хөреңгизи Федеративтиг керээни болгаш күштүг боор турар хоойлужудулганы ёзугаар Россия Федерациязының Күрком эт-хөреңгизи-биле кады дем-биле ажылдаарынга үндезилээш, федералдыг өнчүнү эргелеп башкарарының болгаш хуужударының ажылдарын боттандырып чорудуп болур.

Тыва Республиканың Күрком эт-хөреңгизи Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының хоойлужудулгазы болгаш Тыва Республиканың Дээди Совединиң бадылааны Тыва Республиканың күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле Күрүне комитединиң Дүрүмү-биле доктааттынган бүрүн эргелериниң хемчээли-биле хөделип ажылдаар.

Тыва Республиканың Күрком эт-хөреңгизи аңаа дааңдырган сорулгаларның болгаш ажылдарның күүсеттинерин дээш Тыва Республиканың Дээди Совединиң болгаш Тыва Республиканың Чазааның мурнунга харыысалгалыг.

Тыва Республиканың Күрком эт-хөреңгизиниң ажыл-чорудулгазын хуужудулганың Республика программазының доктааткан күрүне эт-хөреңгизин хуужутканындан кирер үлүү, Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнүң аренда төлевиринден азы республика бюджединден шилчидилгелер-биле акшаландырар.

2. Тыва Республиканың Күрком эт-хөреңгизиниң отчёт бээр чүүлдери:

— Тыва Республиканың күрүне өнчүзү боор турар объектилерни хуужудар айтырыглар талазы-биле — Тыва Республиканың Дээди Совединге болгаш Тыва Республиканың Чазаанга;

— Тыва Республиканың күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкарар болгаш баш миннир айтырыглар талазы-биле — Тыва Республиканың Чазаанга;

— федералдыг өнчүнү хуужудар, баш миннир болгаш эргелеп башкарарының айтырыгларының талазы-биле — Россия Федерациязының Күрком эт-хөреңгизинге.

3. Тыва Республиканың Эт-хөреңгини эргелеп башкарар талазы-биле күрүне комитеди дараазында ажылдарны чорудар:

3.1. Тыва Республиканың хуужудулгага күрүне политиказының база күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужударының Күрүне программазының негелделерин ёзугаар хуужудулганың Республика программазының төлевилелин чыл санында-ла ажылдап кылыр, ол ышкаш аңаа өскерилделерни болгаш немелделерни Тыва Республиканың Дээди Совединге бадыладыр төлээде доктааттынган чурум ёзугаар киирер;

3.2. хуужудулга айтырыглары талазы-биле нормативтиг актыларны Тыва Республиканың Дээди Совединге бадыладыры-биле киирер;

3.3. хуужудулганың республика болгаш чер-чер программаларын организастаар болгаш оон боттанышкынын контрольдаар;

3.4. Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының күрүне өнчүзүнде бүдүрүлгелерни (моон соңгаар бижимелге — күрүне бүдүрүлгелерин) хуужударынга чагыгларны хүлээп алыр болгаш дамчылап демдеглээр;

3.5. күрүне бүдүрүлгелериниң хуужударының дугайында шиитпирни хүлээп алыр, комиссияларны тургузар болгаш хуужудулга, планнарын бадылаар;

3.6. күрүне бүдүрүлгелерин ажык хевирлиг акционер ниитилелдер кылдыр эде тургузар;

3.7. республиканың бодунуң девискээринде болгаш оон кызыгаарларының даштында эт-хөреңги эдилелерин болгаш сонуургалдарын камгалаарын хандырар;

3.8. күрүнениң хуужудуп турар бүдүрүлгелеринге өнчү дугайында херечилелди, акционер ниитилелдерниң капиталында акцияларны республиканың эт-хөреңги Фондузунга садары-биле дамчыдып бээр;

3.9. инвестиция фондуларын тургузарынга дузалаар;

3.10. күрүне бүдүрүлгелерин доктааткан чурум ёзугаар тургузар, эде организастаар болгаш чок кылыр;

3.11. күрүне бүдүрүлгелериниң уставтарын бадылаар, удуртукчулар-биле керээлерни чарар, өскертир болгаш күш чок болдурар азы ындыг бүрүн эргелерни Тыва Республиканың министерстволарынга болгаш ведомстволарынга дамчыдар, а олар ындыг ажылдарны Тыва Республиканың эт-хөреңги башкарарының комитеди-биле дугуржушкаш боттандырып чорудар;

3.12. доктааттынган чурум ёзугаар күрүне эт-хөреңгизиниң инвентаризастаарын, өртек-үнезин тодарадырын боттандырып чорудар;

3.13. Тыва Республиканың Статистика эргелели-биле кады Тыва Республиканың девискээринде турар күрүне эт-хөреңгизиниң реестр-даңзызын кылыр;

3.14. күрүне эт-хөреңгизиниң аренда берикчизи болур;

3.15. күштүг боор турар хоойлужудулганы ёзугаар күрүне өнчүзүнүң объектилерин бир балансыдан өске балансыже дамчыдарының документилерин тургузар;

3.16. күрүне өнчүзүнде турар эт-хөреңгини ажыглаарының ажык-дузалыг болурун организастаар болгаш аңаа контрольду боттандырып чорудар;

3.17. республиканың күрүне өнчүзүнге хамааржыр бүдүрүлгелерни, эт-хөреңги комплекслери болур оон структуралыг эргелерин болгаш салбырларын, а ол ышкаш бажыңнарны болгаш тудугларны долаага бээринге чөпшээрел бээр дугайында шиитпирни хүлээп алыр;

3.18. күрүне болгаш муниципалитет эт-хөреңгизин дамчытканының, сатканының хоойлу ёзугаар болганынга хыналданы чорудар;

3.19. бодунуң бүрүн эргелериниң хемчээли-биле хуужудулга чорудулгазын башкарар нормативтиг актыларны парлаар, оларга өскерилделерни болгаш немелделерни киирер, хуужудулганың Республика программазынга ындыг нормативтиг актыларга тайылбырны бээр;

3.20. хуужудулга программазын күүседиринге киржип турар күрүне эргелеп башкарылгазының органнарының, бүдүрүлгелерниң болгаш албан черлериниң ажылдакчыларын, ажылдап турар кижилерни шаңнаарының системазын тургузар.

Бо чүүлдүң 3.11 пунктузунда айыттынган бүрүн эргелерден аңгыда бодунуң бүрүн эргелерин Тыва Республиканың эт-хөреңги башкарар талазы-биле Күрүне комитеди министерстволарга болгаш ведомстволарга дамчыдып бээр эргези чок.

4. Күрүне өнчүзүн Россия Федерациязының, Тыва Республиканың болгаш районнарның база Кызыл хоорайның муниципалитет өнчүзү кылдыр аңгылаарының талазы-биле саналдарны Тыва Республиканың эт-хөреңгини башкарар талазы-биле күрүне комитеди белеткээр. Өнчүнү аңгылап кызыгаарлаар дугайында шиитпирни Россия Федерациязының Чазаа, Тыва Республиканың Чазаа болгаш улус депутаттарының чер-чер Советтери хүлээп алыр.

5. Хуужудулганың Республика программазын күүседири-биле Тыва Республиканың эт-хөреңги башкарар талазы-биле Күрүне комитединиң бодунуң бүрүн эргелериниң хемчээлинге хүлээп алган шиитпирлерин Тыва Республиканың күрүне эргелеп башкарылгазының болгаш тус чер чагыргазының бүгү органнарының күүседири албан болур.

Айыттынган шиитпирлер-биле холбаштыг тургустунуп келген маргылдааларны Тыва Республиканың суду азы Дээди арбитраж суду күштүг боор турар хоойлужудулганы ёзугаар көөр.

5 чүүл. Эт-хөреңги башкарар талазы-биле Кызыл хоорай болгаш районнар комитеттери

1. Кызыл хоорайның болгаш районнарның муниципалитет өнчүзү боор турар эт-хөреңгини хуужударын чогуур тус чер чагыргазында кирип турар эт-хөреңгини эргелеп башкарар талазы-биле комитеттер (моон соонда бижимелге — комитет) организастап чорудар.

Комитеттер болза тус чер чагыргазының юридиктиг албан чери болур эргелиг органнары боор турар. Комитеттерниң дүрүм ёзугаар эргелери тус чер администрациязының кандыг-даа өске органнарынга азы өске-даа юридиктиг албан черлеринге дамчыттынган туруп болбас. Комитет даргазы албан-дужаалының талазы-биле районнарның болгаш Кызыл хоорайның чагыргаларының даргаларының оралакчызы болур.

Комитет дугайында Дүрүмнү улус депутаттарының чогуур Соведи бадылаар.

Комитеттерниң ажыл-чорудулгазын районнарның болгаш Кызыл хоорайның муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужутканындан алдынган акша-хөреңги-биле болгаш чер-чер бюджеттеринден саң-хөөжүдер.

2. Муниципалитет өнчүзүн хуужударын чорудары-биле комитеттер боттарының бүрүн эргелеринге хамаарышкан черлеринге бо Хоойлунуң 3-кү чүүлүнүң пункттарын удуртулга болдурар.

3. Районнарда эт-хөреңги фондулары чок болганда, комитеттер улус депутаттарының чер-чер Советтериниң шиитпирин ёзугаар хуужудуп турар муниципалитет бүдүрүлгелериниң салыкчызының хүлээлгезин күүседир болгаш ол бүрүн эргелерин Тыва Республиканың эт-хөреңгини эргелеп башкарар талазы-биле Фондуга дамчыдып бээр.

4. Тус чер программазын күүседири-биле комитеттерниң боттарының бүрүн эргелериниң хемчээли-биле хүлээп алганы шиитпирлери тус чер чагыргазының бүгү органнарының шуптузунга албан болур.

Айыттынган шиитпирлер-биле холбаштыг тургустунуп келген маргылдааларны суд азы Тыва Республиканың Дээди арбитраж суду көөр.

6 чүүл. Тыва Республиканың эт-хөреңги фондузу

1. Күрүнениң хуужудуп турар эт-хөреңгизин садарын Тыва Республиканың Эт-хөреңги фондузу (моон соңгаар бижимелге — Фонд) боттандырып чорудар. Ол Фонд юридиктиг албан чери боор, Тыва Республиканың Дээди Совединиң Президиуму тургузар болгаш аңаа база Тыва Республиканың Дээди Совединге отчеттуг. Фонд дугайында Дүрүмнү Тыва Республиканың Дээди Соведи бадылаар. Улус депутаттарының Кызыл хоорай болгаш районнар Советтери чогуур фондуларны тургузуп болур.

Тыва Республиканың Фондузунуң даргазын Тыва Республиканың Дээди Совединиң Президиуму томуйлаар болгаш хостаар.

Фондунуң ажыл-чорудулгазын күрүне бүдүрүлгелерин хуужутканындан кирер хуужудулганың Республика программазының доктааткан акша-хөреңги үлүү-биле саң-хөөжүдер.

Фонд федералдыг эт-хөреңгиниң Россия фондузу-биле кады хөделип, ажылдарының дугайында ийи талалыг дугуржулгага үндезилээш, федеративтиг керээни болгаш күштүг боор турар хоойлужудулганы ёзугаар федералдыг эт-хөреңгиниң Россия фондузунуң девискээр салбырының хүлээлгезин боттандырып чорудуп болур.

2. Фонд дараазында хүлээлгелерни күүседир:

2.1. Тыва АССР-ниң Эт-хөреңги эргелеп башкарылгазының Күрүне комитединиң аңаа дамчыдып бергени бүдүрүлгелерге, акционер ниитилелдерниң (эштежилгелерниң) акцияларынга өнчү дугайында Тыва Республикага болгаш Россия Федерациязынга хамааржып турар херечилелдерни садарынга чедир үе иштинде тур ээлээр;

2.2. Өнчү ээзи болур Тыва Республиканың бүрүн эргелерин акционерлерниң ниити хуралдарынга боттандырып чорудар, бүдүрүлгелер капиталында оон акцияларының хемчээли-биле бүдүрүлгелер ажыл-чорудулгазы дээш харыысалганы чүктээр;

2.3. акционер ниитилелдерниң Тыва Республикага хамааржыр акцияларны инвестиция фондуларының болгаш оларны тургузар үеде холдинг компанияларының акцияларынга орнаар;

2.4. бүдүрүлгениң айыткан акцияларын садар;

2.5. күрүне бүдүрүлгелерин эде тургузар чурумдан аңгыда акционер ниитилелдерниң (эштежилгелерниң) тургузукчузу болур;

2.6. чаңгыс аай эт-хөреңги комплекслериниң объектилерин, а ол ышкаш узуткаттынган болгаш конкурска, аукционга, инвестиция садыглаашкынынга узуткаттынып турар бүдүрүлгелерниң эт-хөреңгизин азы активтерин садар талазы-биле тускай чек аукционнарын эрттирер. Оларны хуужудуп турар бүдүрүлгелерниң турар черлеринге эрттирери дүрүм болур;

2.7. хуужудулга үезинде ажык хевириниң акционер ниитилелдери кылдыр эде тургускан күрүне бүдүрүлгелериниң күш-ажылчы коллективтеринден хуужудулга чектерин хаалгыг бижидилге талазы-биле төлевирге киириштир, албан-дужаалдыг кижилерден — күштүг боор турар хоойлужудулганы ёзугаар оларның баш удур көргени акцияларын үлүүн төлээрииинге киириштир хуужудулга чектерин хүлээп алыр;

2.8. хуужудулганың республика Программазында доктааттынган нормативтерни ёзугаар күрүне бүдүрүлгелерин хуужутканындан кирген акша-хөреңгини болгаш дивидентилерни хүлээп алгаш, аңгы-аңгы деңнелдиң бюджеттеринче болгаш хуужудулга органнарынче шилчидер;

2.9. хуужудуп турар бүдүрүлгелерниң ажылдакчыларынга күштүг боор турар хоойлужудулгада көрдүнген чиигелделерни бээринге контрольду кылыр.

Фонд бодунуң бүрүн эргелерин министерстволарга, ведомстволарга, күрүне концерннериниң, ассоциацияларының баазазынга тургузуп турар холдинг компанияларынга, а ол ышкаш бо Хоойлунуң 8-ки чүүлүнүң 1-ги пунктузун ёзугаар садып алыкчылар болбайн турар өске-даа ажыл-агый субъектилеринге дамчыдар эргези чок.

3. Фондунуң холунда кандыг-даа акционер ниитилелиниң акцияларының иштинден ниитилел бүрүзүнүң акцияларының ниити санындан 20 хуузундан хөй эвези бадылаар эргелиг боор болур; Фондунуң эргезинде оон арткан акциялар боттарының санындан болгаш номиналдыг эргелеринден хамаарылга чокка бо Хоойлуну ёзугаар чиигелделиг кылдыр санаттынар. Айыттынган акцияларны Фондунуң акцияларын садарының үезинде бөдүүн акциялар кылдыр санаттынар.

Фонд күрүне бүдүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазынга чаржалажып кирер эргези чок.

Тыва Республиканың эт-хөреңги фондузу бодунуң ажыл-чорудулгазының дугайында отчёдун Тыва Республиканың Дээди Совединге болгаш Чазаанга чылдың-на кылып турар.

7 чүүл. Инвестиция фондулары болгаш холдинг компаниялары

1. Үнелиг саазыннарның эге рыногун тургузар болгаш акциялар садып алыкчыларының болгаш хуужудулга чектериниң ээлериниң каражага таваржырының таварылгазын эвээжедири-биле инвестиция фондуларын, оон иштинде чоннуң социал камгалалының тускай чек инвестициязының фондуларын тургузар.

Инвестиция фондуларының дугайында Дүрүмнү Россия Федерациязының Чазаа бадылаар.

2. Инвестиция фондузу чаңгыс акционер ниитилелиниң бадылаар акцияларының 10 хуузундан ажыг эвезин ажыглаар эргелиг болгаш оон үнелиг саазыннарынга бодунуң активтериниң 5 хуудан хөй эвезин салыр эргелиг.

3. Инвестиция фондузу бодунуң кварталда, чартык чылда болгаш чылда отчёттарын Россия Федерациязының Саң министерствозунуң тургусканы майыкты ёзугаар парлаар. Фондунуң ажыл-чорудулгазын чыл санында-ла ыяап-ла аудиторлуг хыналдага киирер.

4. Каттыжыышкында (ассоциацияда, концернде) кирип турар азы Тыва Республиканың Чазааның болгаш тус чер чагыргазының эргезинде турар бүдүрүлгелерге үндезилээш, Россия Федерациязының монополияга удур политика болгаш чаа экономиктиг структураларны деткиир талазы-биле Күрүне комитединиң Тыва девискээр эргелелиниң чөпшээрели-биле каттышкан бүдүрүлгелер кооперациязынга деткимче кылыры-биле холдинг компанияларын тургускан туруп болур. Продукцияның (ажылдарның) кандыг-бир хевирлерин бүдүреринге, ачы-дуза чедиреринге монополизацияга чедирер холдинг компанияларын тургузарын болдуруп болбас.

Каттыжыышкыннарга, ассоциацияларга, концерннерге, министерстволарга болгаш ведомстволарга үндезилээш, холдинг компанияларын тургузарының чурумунуң дугайында Дүрүмнү Россия Федерациязының Дээди Соведи бадылаар.

8 чүүл. Садып алыкчылар

1. Оларның уставтыг капиталында күрүнениң, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң, хөй-ниити организацияларының (каттыжыышкыннарның), буянныг ачы-дуза чедирер болгаш өске-даа хөй-ниити фондуларының үлүү 25 хуу ажып турар юридиктиг албан черлери күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужудуп турар үеде садып алыкчылар боор болбас болгаш конкурска, аукционга киришпес, хуужудуп турар бүдүрүлгелерниң акцияларын садып ап болбас.

2. Хуужудуп турар бүдүрүлгелерни садып алырынга бодунуң эргезин шынзыдары садып алыкчының бодунуң хүлээлгези. Хуужудуп турар бүдүрүлгелерниң садып алыкчылары — юридиктиг эргелиглер аукционга, конкурска киржири-биле, акцияларны садып алыры-биле Фондуга акционер ниитилелдиң (эштежилгениң) киржикчилериниң составының болгаш уставтыг капиталының хуваалдазының дугайында декларацияны (угуулганы) киирер. Бир эвес хуужудуп турган бүдүрүлгениң акцияларын садып турган үезинде юридиктиг эргелиг албан чери садып алырынга хоойлу ёзугаар эргези чок турган деп чүве оон соонда илереп кээр болза, Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр садыглажылга-дугуржулганы күш чок деп санаар.

3. Күрүне азы муниципалитет бүдүрүлгезиниң күш-ажылчы коллективиниң кежигүннери оон садып алыкчылары боор болур болгаш ол сорулга-биле эштежилгени азы акционер ниитилелди тургузуп ап болур. Олар, а ол ышкаш хуужудуп турар бүдүрүлгениң оон мурнундагы ажылдакчылары: пенсияже үнгеннер азы ол бүдүрүлгеге он чыл ажылдаан күш-ажыл стажтыг эр, чеди чыл, алды ай күш-ажыл стажтыг херээжен кижилер, бир эвес олар боттарының күзели-биле, штаттар азы ажылдакчылар санының кызырылганы-биле ажылдан үндүрткен болза, а ол дег ол бүдүрүлгеге ажылдап турган черинге хоойлужудулга ёзугаар ээп чедип келир кижилер бо Хоойлу-биле доктааткан чиигелделерни ажыглаар.

4. Россия Федерациязының хамаатылары, даштыкы инвесторлар хуужудуп турар бүдүрүлгениң садып алыкчылары боор болур. Дең янзылыг байдалдарда хуужудулга объектилерин садып алырынга артык эргени күштүг боор турар хоойлужудулгага дүүштүр Тыва Республиканың хамаатыларынга, Тыва Республиканың девискээринде бүрүткеткен юридиктиг эргелиглерге бээр.

9 чүүл. Төлээлекчилер болгаш харылзаштырыкчылар

Хуужудулга үезинде садыкчылар болгаш садып алыкчылар Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүүштүр боттарының төлээлекчилерин (бүзүреттирген кижилерин) дамчыштыр база харылзаштырыкчыларының деткимчези-биле ажыл чорудуп болур.

10 чүүл. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин садып алырынга акша-хөреңгилериниң үнер дөстери

1. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин садып алырынга хамаатыларның хууда шыгжамыр акша-хөреңгилери, хуужудулга чектери, бо Хоойлунуң 8 чүүлүнүң 1-ги пунктузунда тодараткан юридиктиг эргелиглерниң хуужудулгага хууда саннары, боттарының акша-хөреңгилери, а ол ышкаш чээли акша-хөреңгилери ажыглаттынар.

Күрүнениң ат кырында хуужудулга салыышкыннарын хуужудулга саннарынче шилчидериниң аргазы-биле хамаатыларга күрүне болгаш муниципалитет өнчүзүн эгидилге чокка дамчыдып бээриниң чурумун база ол салыышкыннарны хуужудулга үезинде ажыглаарының чурумун «Ат кырында хуужудулга саннарының болгаш салыышкыннарының дугайында» Россия Федерациязының Хоойлузу-биле доктаадып тургузар.

2. Хуужудуп турар бүдүрүлгелерни азы акционер ниитилелдиң капиталында акцияны салып ап турар үеде хамаатылар, бир эвес оларның салыышкыны арыг акша-биле хоойлужудулга ёзугаар доктааткан айда шалыңның эң эвээш хемчээлин 500 катап ажып турар болза, үндүрүг инспекциязындан шынзыдылганы көргүзер ужурлуг.

11 чүүл. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужутканындан кирген акша-хөреңгилерни ажыглаары

1. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужутканындан кирген акша-хөреңгилерни хуужудулганың республика болгаш тус чер программаларында доктааткан нормативтер ёзугаар хуваар.

Айыттынган акша-хөреңгилеринге үндүрүглерниң кандыг-даа хевирин онаап болбас.

2. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужутканындан кирген акша-хөреңгилерни бо чүүлдүң 1-ги пунктузунда көрдүнгениниң хемчээли-биле канчаар чарыгдаарын Тыва Республиканың Дээди Соведи, улус депутаттарының чер-чер Советтери тодарадыр.

II. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужударын чорударының чуруму болгаш аргалары

12 чүүл. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужударын чорударынга инициатива

1. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгезин хуужударын чорударының инициативазын Тыва Республиканың Эт-хөреңги эргелеп башкарар күрүне комитеди, өске-даа комитеттер, бүдүрүлгениң удуртукчузу, бүдүрүлгениң, цехтиң, өске-даа кезектериниң күш-ажылчы коллективи, бо Хоойлунуң 8 чүүлүнде тодаргайлаан садып алыкчылар, а ол ышкаш өске-даа черлер, оон иштинде харылзаалыг бүдүрүлгелер, банкылар, чээли берикчилери, эрге-чагырганың болгаш эргелеп башкарылганың органнары үндүрүп болур.

Хуужудулганы боттандырып чорудуп турар үеде бүдүрүлгеден технология талазы-биле холбашкан бүдүрүлге кезээн тускайлап каапталырын болдурбас.

Бүдүрүлгени хуужудар дугайында чагыгны Тыва Республиканың эт-хөреңги эргелеп башкарар күрүне комитединче азы эт-хөреңги эргелеп башкарар комитеттерже киирер. Чагыгның хевирин болгаш ону киирип турар үеде күрүне каайлызының хемчээлин Тыва Республиканың Чазаа доктаадып тургузар.

2. Күш-ажылчы коллективтиң чагыын бүдүрүлгениң күш-ажылчы коллективиниң кежигүннериниң чартыындан эвээш эвезиниң хол үжүү салдынганда сайгарылгага хүлээп алыр. Чагыгны күш-ажылчы коллективтиң «Бүдүрүлгелер болгаш тывыгыр ажыл-агыйжы ажыл-чорудулга дугайында» Россия Федерациязының Хоойлузунуң 15, 32, 33 чүүлдеринге дүүштүр бүдүрүлгени хуужудуп турар үеде эштежилгени (акционер ниитилелди) тургузар дээн күзелиниң дугайында билдириишкини кылдыр сайгарып көөр.

13 чүүл. Хуужудулгага чагыгларны сайгарып көөрүнүң чуруму

1. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужударының чагыгларын Тыва Республиканың Эт-хөреңги эргелеп башкарар күрүне комитеди, эт-хөреңги эргелеп башкарар комитет чагыгны чогуур комитетке киирген хүнүнде бүрүткээр. Бүдүрүлгени хуужудар дугайында азы ону хуужударындан ойталаар дугайында шиитпирни чогуур комитет чагыгны бүрүткээн үезинден бир ай хуусаада хүлээп алыр ужурлуг. Тус-тус чагыг талазы-биле шиитпирни хуужудар дугайында азы хуужударындан ойталаар дугайында шиитпирни — бүрүткеттинген чагыгны киирген хамаатыларга, юридиктиг эргелиглерге болгаш күш-ажылчы коллективтерге шиитпирни хүлээп алганындан үш хонук хуусаада бижимел хевирге чедирер.

2. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгезин хуужударындан ойталаары чүгле дараазында үндезиннерни барымдаалап болдунуп болур:

— чагыг киирген чер бо Хоойлунуң 8 чүүлүнге дүүштүр садып алыкчы кылдыр санаттынмайн барган таварылгада;

— ук бүдүрүлгени хуужударынга хоойлужудулга ёзугаар көрдүнген кызыгаарлаашкын барда;

— бүдүрүлге хуужудулганың республика азы тус чер программазының доктааткан хуужудулгага кирбес объектилериниң (объектилер бөлүүнүң) даңзызында киргенде;

— чагыгда айыттынган бүдүрүлге оон мурнунда хуужуттунабергенде.

3. Хуужудар дугайында шиитпирни хүлээп алган таварылгада бүдүрүлгени хуужударының талазы-биле комиссияны тургузаар болгаш хуужудулга планын белеткээриниң хуусаазын доктаадыр. Ол хуусаа чагыгны берген хүнден үш айдан ашпас ужурлуг.

Хуужудулга планын ажылдап кылырының хуусаазын Тыва Республиканың Эт-хөреңги эргелеп башкарар күрүне комитединиң шиитпири-биле узадып болур, ынчалзажок ол алды айдан ашпас ужурлуг.

Хуужудулга талазы-биле комиссия чагыг киирген кижиниң ажылдап кылганы хуужудулга планнарының төлевилелдерин сайгарып көөр хүлээлгелиг.

4. Хуужудулга талазы-биле комиссияның составынга Тыва Республиканың Эт-хөреңги эргелеп башкарар күркомунуң азы эт-хөреңги эргелеп башкарар чогуур комитеттерниң төлээлекчилери, саң-хөө органнарының ажылдакчылары кирер. Бүдүрүлгениң турары черниң улус депутаттарының Соведи, бүдүрүлгениң администрациязы болгаш күш-ажылчы коллективи, Россия Федерациязының Антимонополчу политика болгаш чаа экономиктиг структураларны деткиир талазы-биле Күрүне комитединиң Тывада девискээр эргелели боттарының төлээлекчилерин комиссияның составынга киирип болур. Комиссия бодунуң ажылынга экспертерни, а ол ышкаш аудитор, консультация болгаш өске-даа организацияларны хаара тудар эргелиг.

5. Хуужудулга комиссиязы бүдүрүлгени хуужударының планын сайгарып көөр болгаш ону дугуржуп чөпшээрежири-биле улус депутаттарының тус чер Совединге, а ол ышкаш бүдүрүлгениң күш-ажылчы коллективинге киирер. Бир эвес улус депутаттарының Соведи болгаш бүдүрүлгениң күш-ажылчы коллективи ону алган хүнүнден эгелеп бир неделя хуусаа иштинде чогуур шиитпирни хүлээп албаан болза, планны дугуруштунган деп санаар. Хуужудулга планын дугуржурунуң хуусаазын улус депутаттарының Совединиң база күш-ажылчы коллективтиң дилээн ёзугаар узадып болур, ынчалзажок ол ийи неделядан ашпас ужурлуг. Хуужудулга планын чогуур комитет бадылаар.

Монополист каттыжыышкыннарның болгаш бүдүрүлгелерниң реестринде (даңзызында) кирген объектилерниң база бүдүрүлгелерниң хуужудулгазын Россия Федерациязының Антимонополчу политика болгаш экономиктиг чаа структураларны деткиир талазы-биле күрүне комитединиң Тывада девискээр эргелели-биле дугурушканы ёзугаар боттандырар.

6. Бүдүрүлгени хуужударының планы хуужудулганың аргаларын база хуусааларын, бүдүрүлгениң эге өртээн, акционер ниитилелдиң азы эштежилгениң устав ёзугаар капиталының хемчээлин, төлелгениң (саналжылганың) саналдап турар хевирин тодарадыр. Бүдүрүлгени хуужударының планының иштинге ону чаарты эде тургузарының, чижээ, оон кезектерин тускайлаң бүдүрүлгелер кылдыр аңгылаарын (оларның устав ёзугаар капиталын тодаратпышаан) азы бүдүрүлгениң активтерин аңгылап садарын көрген төлевилелдер кирип болур.

Хуужудулга үезинде бүдүрүлгелерни каттыштырарын, чаңгыс болдурарын, а ол ышкаш юридиктиг эргелиг болур эргезин казырын болдурбас (ону шуут узуткаарының болгаш оон улаштыр активтерин

(Уланчызы 3-кү арынга).

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында).

садарын көргенинден ангыда).

7. Күш-ажылчы коллектив хуужудулга планын хүлээп албаан таварылгада комиссия планының өске вариантызын саналдаар хүлээлгелиг. Күш-ажылчы коллектив хуужудулга планын база катап хүлээп албаан таварылгада планы чедир ажылдап кылыр, хуужудулганы боттандырарының аргазының болгаш чурумунуң дугайында түңнел шиитпирни улус депутаттарының чогуур Соведи азы оон бүрүн эргелиг төлээлекчен органы хүлээп алыр.

8. Тыва Республиканың өнчүзү болур бүдүрүлгени хуужударының планын улус депутаттарының тус чер Соведи хүлээп көрбээн таварылгада комиссия планның өске вариантызын саналдаар хүлээлгелиг. Планны база катап хүлээп көрбээн таварылгада түңнел шиитпирни Тыва Республиканың Эт-хөреңги эргелеп башкарар талазы-биле күрүне комитеди хүлээп алыр.

9. Хуужудулга планын хүлээп алган таварылгада бүдүрүлгени эт-хөреңги эргелеп башкарар чогуур комитет конкурстарның, аукционнарның, акционер ниитилелче шилчидерниң план-графиинге киирер.

10. Фондунуң негээнии ёзугаар комиссия хуужудуп турар бүдүрүлге талазы-биле бүгү бар документилерни болгаш тайылбыр материалдарын аңаа киирер хүлээлгелиг.

14 чүүл. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужударының аргалары

1. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужударын оларны конкурс дамчыштыр азы аукционга садып саарар арга-биле, бүдүрүлгениң капиталында үлүглерни (акцияларны) садарының күсели-биле, а ол ышкаш бүдүрүлгени бүрүнү-биле азы чамдыызын арендага берген эт-хөреңгизиниң өртээн төлээр арга-биле боттандырар.

Бүдүрүлгени хуужударының оларның капиталында үлүглерни (акцияларны) садарының аргазы-биле хевирин күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгезин акционер ниитилел кылдыр эде тургусканының соонда боттандырар.

2. «РСФСР-де күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужудар дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузу күштүг боол кирериниң мурнунда аренда керээзи-биле улаштыр өртээн төлеп садып алыр кылдыр арендага берген күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгезиниң эт-хөреңгизин дараазында аргалар-биле хуужудар:

— бир эвес аренда керээзинде өртээн төлеп садып алырының хемчээлин, хуусааларын, чурумун болгаш өске-даа чүүлдерин киирген, күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгезиниң күш-ажылчы коллективинге көрдүнген бүгү чингелделерни арендалыг бүдүрүлгениң күш-ажылчы коллективинге тывыскан болза, аренда керээзинге дүүштүр;

— арендага алыкчыларның ниити хуралы (конференциязы) ындыг шиитпирни хүлээп алган болза, күрүнеге, улус депутаттарының тус чер Совединге хамааржыр акцияларны арендаторларның, бирги ээлчегде, садып алыр эргезин бербишаан, арендалыг бүдүрүлгени ажык хевирниң акционер ниитилели кылдыр эде тургузар арга-биле.

«РСФСР-ге күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужудар дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузу күштүг боол киреринге чедир садыгның, ниитиниң чемненилгезиниң, амыдырал хандырылгазының бүдүрүлгезин керээ ёзугаар арендалап алган арендаторларга, керээниң негелделерин ёзугаар арендалап алган эт-хөреңгизин төлеп турган садып алыр эргези чок болза, хуужудулга үезинде бүдүрүлгениң тус-тус структурлуг кезектерин тускайлап бээринге арендаторлар коллективиниң кежигүннериниң чөпшээрежилгези бар таварылгада ындыг эргени берип болур.

3. Арендага берип турар үезинде эт-хөреңгизиниң өртээ 1 млн. рубльден ашпас күрүне бүдүрүлгелерин хуужударын бир эвес аренда керээзинде төлеп турган садып алырын көрген, ынчалза-даа чок болза хуусааларын, чок болза хемчээлин, чок болза төлеп садып алырының негелделери тодараттынмаан болгаш керээзи «РСФСР-де күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужудар дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузу күштүг боол киргиже чедир чардынган болза, хуужудулгага күш-ажылчы коллективтиң чартыындан эвээш эвес кезии чөпшээрешкен дугайында шиитпир барда боттандырар. Ол таварылгада арендалыг бүдүрүлге Тыва Республиканың Эт-хөреңги эргелеп башкарар талазы-биле күрүне комитеди-биле немелде дугуржулганы чарар болгаш аңаа төлеп турган садып алыр хемчээлин күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужударының республика программазынга дүүштүр тодарадыр. Хуужудулга программазында бедиткен коэффициентилер айыттынган туруп болур.

4. Арендага берип турар үезинде эт-хөреңгизиниң өртээ 1 млн рубльден ажып турган күрүне бүдүрүлгелерин хуужударын, бир эвес аренда керээзинде төлеп турган садып алырын көрген, ынчалза-даа чок болза хуусааларын, чок болза, хемчээли, чок болза, төлеп турган садып алырының негелделери тодараттынмаан болгаш керээзи «РСФСР-де күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужудар дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузу күштүг боол кирбээнде чардынган болза, күш-ажылчы коллективтиң шилип алганы-биле боттандырар:

— арендалыг бүдүрүлгени акционер ниитилел кылдыр шилчидер арга-биле. Ниитилелдиң тургузукчулары болза Тыва Республиканың Эт-хөреңги эргелеп башкарар талазы-биле күрүне комитеди болгаш арендаторлар болур. Күрүнеге хамааржыр акцияларның өртээн күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелериниң хуужударының республика программазын ёзугаар тодарадыр. Ниитилелдиң күрүне өнчүзүнге хамааржыр акцияларын бир дугаар садып алыр артык эрге аренда керээзин чарып турган үеде арендаторлар организациязынга кирип турган кижилерге, чүгле оларга хамааржыр;

— арендалыг бүдүрүлгениң Тыва Республиканың Эт-хөреңги эргелеп башкарар күр. комитеди-биле арендада эт-хөреңгини садып алыр дугайында немелде дугуржулгазын ёзугаар.

5. Ол бүдүрүлгелерниң эт-хөреңгизин арендалааныңга үндезилээш, күрүне бүдүрүлгезиниң күш-ажылчы коллективиниң кежигүннериниң тургусканы бүдүрүлге салбырларының кежигүннери хамаатылар ук бүдүрүлгениң бүгү күш-ажылчы коллективинден чөпшээрел чокка эштежилгени (акционер ниитилелди) тургузар дей берген таварылгада ындыг эштежилгеге оон бараан бүдүрериниң (саарылгазының), ажыл кылырының болгаш ачы-дуза чедирериниң ниити хемчээлинге тус-тустап киирер үлүг-хуузун арендада көрдүнген өртек-үнезинден 30 хуу чингеткеш, аренда эт-хөреңгизин садып алыр эргени тыпсыр. Бир эвес арендалаан эт-хөреңгиниң өртек-үнези аренда керээзинде айыттынмаан болза, арендага хүлээдип берип турар үеде ук эт-хөреңгиниң арткан өртээ агро-үлетпүр комплекизиниң бүдүрүлгелеринге дөрт катап, өске бүдүрүлгелерге он катап улгадыр.

Бир эвес хуваажып турар балансының негелдезинге хамаарыштыр талалар дугуржулга кылып чадажы берген болза, ону Тыва Республиканың Күрүнениң эт-хөреңги комитеди тургузар болгаш бадылаар.

6. Оларның ниити өнчүзү болур бүдүрүлгеде өнчү болур эргелиг эт-хөреңгизи бар юридиктиг черлериниң болгаш кижилерниң, күш-ажылчы коллективтерниң кежигүннериниң салыышкыннарын тодарадыры арендага дужааган эт-хөреңгини садып алырының ниити-ла барымдаалаар негелдези болур.

7. Күрүне эт-хөреңгизин арендалаарының үндезининге күрүне бүдүрүлгезиниң күш-ажылчы коллективиниң кежигүннериниң тургусканы 1 млн. рубль ажыг өртектиг бүдүрүлгелерин, «РСФСР-ге күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин хуужудар дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузу күштүг болган соонда шыйкпе, азы садып алыр эрге чокка тургускан бүдүрүлгелерни Тыва Республиканың Күрүнениң эт-хөреңги комитединиң болгаш арендаторларның ниити хуралының шиитпирин ёзугаар ажык хевирниң акционер ниитилели кылдыр чаарты тургузуп болур. Ындыг таварылгада акционер ниитилелиниң устав капиталында күрүнеге хамааржыр бүгү акцияларны чек аукционунга, аукционга болгаш конкурска садар ниити негелделер ёзугаар арендаторлар садып ап болур.

8. Оон өске таварылгаларда бо Хоойлунуң 8-ки чүүлүнде көрдүнгенинге дүүштүр садып алыкчы кылдыр саналып турар арендаторлар арендалап дээн эт-хөреңгини садып алыр эргени бо Хоойлунуң 19, 20, 21 чүүлдеринде доктааттынган чурум ёзугаар алыр.

9. Хуужудулганың сүмелеп турар аргазын шилип алырда хуужудулга талазы-биле комиссия:

— бүдүрүлгениң күш-ажылчы коллективиниң саналдарын;

— садып алыкчыларның эт-хөреңги эргелеп башкарар талазы-биле чогуур комитетке хуужудулга чагыы-биле кады киирген саналдарын;

— хуужудар объектиниң адыр аайы-биле онзагай чүүлдерин;

— бүдүрүлгениң устав капиталының үнелээшкинин;

— хуужудуп турар бүдүрүлгениң республикага, Кызыл хоорайга болгаш хамаарышкан районнарга социал-экономиктиг ужур-дузазын;

— бүдүрүлгениң экология талазы-биле айыыл чок чоруунуң экспресс-үнелелин;

— республиканың Эт-хөреңги фондузунуң төлээлекчизиниң саналын барымдаалап көөр.

10. Хуужудулганың аргазының болгаш төлээшкинниң хевирин шилип алыр дугайында шиитпирни Тыва Республиканың Күрүнениң эт-хөреңги комитеди болгаш бо Хоойлунуң 13 чүүлүнде көрдүнген чурум ёзугаар чогуур комитет хүлээп алыр.

11. Хуужудулга талазы-биле комиссияның ажылы доозулган соонда Тыва Республиканың Күрүнениң эт-хөреңги комитеди күрүне бүдүрүлгезин эде организастаарын азы чок болдурарын боттандырар, акционер ниитилелди бактаап тургузар болгаш оон акцияларын дамчыдып бээр база оон тургузукчу азы хуужуткан бүдүрүлге болур эргезин тыпсыр, азы республиканың эт-хөреңги фондузунга садары-биле чок болдурган бүдүрүлгениң активтерин Республиканың эт-хөреңги фондузунга садары-биле дамчыдып бээр.

12. Фонд чыл санында Республиканың хуужудулга программазын бадылаттынган соонда бир ай хуусаа дургузунда хуужудуп турар бүдүрүлгелерниң, оларның капиталында акцияларны, чок кылып деп турар болгаш чок кылган бүдүрүлгелерниң активтерин дамчыдып бээриниң база ону документилеп тургузарының чурумун, хуужудар объектилерни садарының чурумун болгаш нормалаан хуусааларын, бот-боттарының аразынга санажылга кылырының чурумун болгаш талаларның бот-боттарының аразында харысалгазын тодараткан дугуржулганы Тыва Республиканың Күрүнениң эт-хөреңги комитеди-биле чарар.

13. Устав капиталының чамдык кезии күрүне өнчүзү, азы муниципалитет өнчүзүнде туруп турар кызыгаарлаттынган харысалгалыг эштежилгелер (хааглыг хевирниң акционер ниитилелдери) ажык хевирниң акционер ниитилелдери кылдыр эде тургустунган турар ужурлуг. Оларның эде тургузарының чурумун болгаш хуусаазын Республиканың хуужудулга программазы тодарадыр.

15 чүүл. Бүдүрүлгелерни хуужудулгага белеткээри

1. Бүдүрүлгелерни хуужудулгага белеткээри оон хуужудар дээн бүдүрүлге болгаш бүдүрүлгеге хамаарышпас фондуларын инвентаризастаарындан, а ол ышкаш оон салбырларын бот-тускайлаан бүдүрүлгелер (оларның устав капиталдарын тодаратпышаан) кылдыр тускайлаарын киириштирбишаан, бүдүрүлгени эде организастаарындан тургустунар.

2. Бүдүрүлгени хуужударынга белеткеп турар үеде оон балансызында турар объектилерниң составын болгаш оларны ажыглаарының угланыышкыннарын тодарадыр.

Бир эвес айыттынган объектилер хуужудар деп турар эт-хөреңгилерниң составынга кире бээр болза, садып алыкчы оларны ажыглаарының Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгаларының негелделеринге, садыгжы-биле садып алыкчының аразынга чарган керээниң база коллективтиг керээниң негелделеринге чөрүшпес кандыг-бир өске аргазын ажыглап болур эргелиг.

16 чүүл. Хуужудар бүдүрүлгениң эге өртээн тодарадыры

Хуужудар бүдүрүлгени конкурска (аукционга) садары-биле оон эге өртээн база акционер ниитилелиниң устав капиталының түңүн тодарадырын Россияның Күрүнениң эт-хөреңги комитединиң бадылааны хуужудар объектилерниң өртек-үнезиниң талазы-биле методиктиг айтыышкыннарга дүүштүр боттандырар.

17 чүүл. Хуужудар күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелериниң дугайында дыңнадыг

1. Конкурска азы аукционга садары-биле саналдап турар күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелериниң дугайында, акционер ниитилелдериниң акцияларын садарының дугайында, хуужудулга садыглажыышкынының түңнелдериниң дугайында дыңнадыгларны эт-хөреңги фондуларының тускай бюллетеньнеринге азы Тыва Республиканың Дээди Совединиң болгаш Тыва Республиканың Чазааның тургускан солуннарынга конкурс, аукцион эрттириниң болгаш хостуг садыгга акциялар садарынга чедир бир ай бурунгаар чарлап парлаар.

Муниципалитет өнчүзүнүң объектилерин хуужудуп турганш, эт-хөреңги эргелеп башкарар талазы-биле чогуур комитет эң кыска хуусааны, ынчалзажок ийи неделядан эвээш эвес хуусааны доктаадып болур.

2. Хуужудуп турар бүдүрүлге дугайында дараазында сан-медээлерни ыяап-ла парладыр:

— чер участогунуң шөлү болгаш ында тудугларның, оларны арендалаарының азы садарының байдалдарының характеристикалары;

— бүдүрүлгеге хамааржыр үлүглерниң (хууларның, акцияларның) өске бүдүрүлгелерниң капиталында бары;

— материалдыг эвес үнелиг чүүлдер (патентилер, садыг маркалары болгаш өске-даа);

— бүдүрүлгелерниң хүлээлгелери (садыг, бюджет, чээли талазы-биле);

— сөөлгү чылда бүдүрүлгениң балансызы;

— бүдүрүп үндүрүп турар продукцияның улгаттырган номенклатуразы;

— ажылчыннарның дансы ёзугаар ортумак саны.

Медээлерни бээриниң хевирин болгаш немелде сан-медээлерниң дансызын Тыва Республиканың Эт-хөреңги куркомитеди тодарадыр.

3. Хуужудуп турар бүдүрүлгелерниң ажылдакчыларының, садып алыкчыларның, хөй-нити организацияларының (каттыжыышкыннарының) болгаш улус депутаттарының хөй-нити контролюнуң хайгааралы-биле хуужудулганы чорудар.

18 чүүл. Төлевириниң хевири

1. Садып ап турар бүдүрүлгелерниң өртек-үнезин азы акционер ниитилелдериниң (эштежилгелерниң) капиталында үлүг-хуузунуң төлевирин хары угда азы үзүктеп чорудуп болур.

2. Аренда керээзиниң негелделеринге дүүштүр күрүне азы муниципалитет бүдүрүлгезиниң эт-хөреңгизин садып алырын үзүктеп төлээр кылдыр чорудуп болур.

Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелериниң эт-хөреңгизин ажыглааны дээш аренда төлевирин эт-хөреңгини хуу өнчү кылдыр садып алганы дээш төлевир кылдыр санап болбас.

3. Төлевир хевирин садыгжы биле садып алыкчының аразында керээге айтыр болгаш конкурстап бүдүрүлгени садып алырының негелделериниң бирээзин барымдаалап тургузуп болур.

19 чүүл. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин конкурстап садып алыры

1. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин, а ол ышкаш кажан садып алыкчылардан эт-хөреңги эргелеп башкарар талазы-биле чогуур комитеттиң доктааткан чамдык негелделерин күүседирин негеттинип турар таварылгаларда узуткаттынган (ооң иштинде узуткаттынарының кырында келген) бүдүрүлгелерниң активтерин конкурстап садар.

2. Конкурсту чорударының ниити чурумун Россия Федерациязының Чазааның бадылааны Дүрүм ёзугаар таарыштырар. Конкурска садып алыкчыларның киржириниң негелделери, оларның саналдарын көөрүнүң чурумун, а ол ышкаш хүлээп алдынган шиитпирни бадылаарының болгаш бүдүрүлгени хуу өнчү болдурар эргелерни бадыткаарының чурумнары айыттынган Дүрүмде тодараттынган.

Конкурсту эрттирериниң хүнүнге чедир 20 хонуктан орай эвесте конкурстуң негелделери парлаттынган турар ужурлуг.

Муниципалитет өнчүзүнүң объектилерин хуужудуп турганш, эт-хөреңги эргелеп башкарар талазы-биле чогуур комитет эң-не кыска хуусааны, ынчалзажок ийи неделядан эвээш эвес хуусааны доктаадып болур.

3. Бүдүрүлгени конкурстап садарын конкурс комиссиязы боттандырар, ук комиссияны Фонд болгаш күш-ажылчы коллективтерниң, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң болгаш чогуур комитеттерниң төлээлекчилериниң киржилгези-биле эт-хөреңги эргелеп башкарар талазы-биле район комитеттери тургузар.

4. Конкурс комиссиязы конкурсту эрттирериниң негелделерин, чурумун болгаш хуусааларын тодарадыр.

5. Бүдүрүлгени садып алырының өртээ конкурсту эрттирип турганының үезинде тодараттынар. Баштайгы өртээнден 30 хуудан куду ол батпас ужурлуг. Конкурс чоруп турганының үезинде бүдүрүлге ындыг өртекке саттынмайн барган таварылгада, конкурстан ону дүжүрер. Хуужудулга талазы-биле комиссия бүдүрүлгени хуужударының планын ай хуусаа иштинде катап көөр хүлээлгелиг.

6. Чаңчыл болу берген ус-тывыш болгаш ус-дарган ажылдар бүдүрүлгелерин хуу өнчү кылдыр садып алыр талазы-биле үндезин чурттакчылар артык эргелиг. Ындыг бүдүрүлгелерни хуужударын оларның арткан өртээ-биле чорудар.

20 чүүл. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин аукционга садып алыры

1. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин, кажан садып алыкчылардан оон ынай кандыг-бир негелделер күүседирин негеттинмейн турар таварылгада узуткаттынган бүдүрүлгелер активтерин аукционга садар.

Ындыг таварылгада өнчү эргезин садыглажыышкын үезинде эң улуг өртекти саналдаан садып алыкчыга бээр.

2. Аукционну чорударының чурумун, садып алыкчыларның аңаа киржириниң негелделерин, санажырының чурумун, а ол ышкаш өнчү ээзиниң эргелерин тодарадырының чурумун Россия Федерациязының Чазааның бадылааны Дүрүм ёзугаар таарыштырар.

3. Эт-хөреңги фондулары, эт-хөреңги эргелеп башкарар талазы-биле район комитеттери азы оларның томуйлааны төлээлекчилер аукционнарны чорудар.

4. Бүдүрүлгени аукционга садып алырының өртээ садыглажыышкын үезинде тодараттынар. Баштайгы өртээнден ол 30 хуудан черле кудулавас ужурлуг. Бир эвес бүдүрүлге ындыг өртекке саарттынмаан таварылгада, ону аукциондан дүжүрер. Ындыг таварылгада хуужудулга талазы-биле комиссия бүдүрүлгени хуужударының планын болгаш (азы) оон баштайгы өртээн ай хуусаа иштинде катап көөр хүлээлгелиг.

21 чүүл. Ажык акционер ниитилелдериниң акцияларын садып алыкчыларның садып алыры

1. Күрүне азы муниципалитет бүдүрүлгезин чаалтып кылыр арга-биле тургустунуп турар ажык акционер ниитилелиниң тургузукчузу эт-хөреңги эргелеп башкарар талазы-биле чогуур комитет болур. Бүдүрүлгениң туруп турар чериниң аайы-биле тус чер чагыргазынга тургустунган акционер ниитилелин күрүне талазындан бүрүткээр кылдыр акционер ниитилелдиң тургустунганының дугайында шиитпирни, бүрүткээшкинниң дугайында билдириишкинни, оон уставын болгаш күрүне каайлызын төлээн дугайында херечилелди тургузукчу киирер.

2. Акционер ниитилелди бүрүткээн соонда эт-хөреңгини эргелеп башкарар талазы-биле комитет тургузукчунуң эргелерин быжыглаар болгаш акциялар пакедин Тыва Республиканың Эт-хөреңги фондузунче чорудар.

3. Бо Хоойлунуң 22 чүүлүнге дүүштүр, ниитилелди тургусканының соонда ай дургузунда чингелделиг байдалдарга акцияларны хуужуттунуп турар бүдүрүлгениң күш-ажылчы коллективиниң кежигүннеринге Фонд садар. Бүдүрүлгениң ажылдакчыларынга акция бээр кылдыр бо Хоойлунуң 24 чүүлүнге дүүштүр тургустунган фондуже акцияларның чамдызы киирттинген, а ол ышкаш инвестиция фондуларының акцияларынга солуттунган туруп болур. Акцияларны сайгарарын хуужудулга чорудулгазының үезинде акцияларны садар дугайында Дүрүмге дүүштүр боттандырар, ук Дүрүмнү Россияның Эт-хөреңги эргелеп башкарар куркомитеди бадылаан.

4. Сайгарттынмаан акциялар Фондунуң эргезинге артар.

22 чүүл. Хуужуттунуп турар бүдүрүлгелерниң ажылдакчыларынга оларның акцияларын садып алыр талазы-биле чингелделер

1. Акционер ниитилелдер кылдыр чаартынган күрүне, муниципалитет бүдүрүлгелериниң ажылдакчылары боттарының бүдүрүлгезиниң акцияларын чингелделиг байдалдарга садып алыр эргелиг. Ындыг таварылгада акция өртээнден чингелде доктааттынган өртектен 30 хуу болур. Күш-ажылчы коллективтиң кежигүн бүрүзүнге чингелделиг байдалдарга тыпсыр акциялар пакединиң доктааттынган өртээ Хуужудулганың республика программазында доктааткан түңден ашпас болур. Доктааткаындан ажыг түңнүң акцияларын ниити үндезиннерлиг бүдүрүлгениң ажылдакчылары садып алыр.

Бүдүрүлгениң ажылдакчылары чингелделиг байдалдарга акцияларны төлеп турда, үзүктеп төлээр арганы акционер ниитилелди бүрүткээн үезинден бир чыл чедир хуусаада бээр. Ындыг таварылгада эге баштайгы дадывырның түңү акцияның доктааттынган өртээниң 15 хуузундан эвээш эвес болур ужурлуг.

2. Акционер ниитилелиниң акцияларын садып алыр талазы-биле чингелделер хуужуттунуп турар бүдүрүлгениң мурнунда турган ажылдакчыларынга, пенсияже үнгеннерге азы хуужуттунуп турар бүдүрүлгеге эр кижилерге он чылдан эвээш эвес күш-ажылчы стажтыг болгаш херээженнерге чеди чыл база алды айлар стажтыг ажылдааннарга, боттарының күзели-биле үнгеннерге, штатты азы ниити санны кызырарынга таварышканнарга, а ол ышкаш хоойлужудулгага дүүштүр ук бүдүрүлгеге мурнунда ажылдап турган черинге дедир ээп кээр эргелиг кижилерге хамааржыр.

3. Чамдык бүдүрүлгелерниң азы бүдүрүлгелер (адырлар) бөлүктериниң ажылдакчыларынга немелде чингелделер Хуужудулганың республика программазынга доктааттынган туруп болур.

23 чүүл. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин оларның ажылдакчыларының конкурс ёзугаар (аукционга) садып алыры

1. Күрүне азы муниципалитет бүдүрүлгезин садып алыр талазы-биле конкурска (аукционга) садып алыкчы кылдыр киржир төлээде, күш-ажылчы коллективтиң кежигүннери «Бүдүрүлгелер болгаш саарылгалыг ажыл-чорудулга дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунга дүүштүр эштежилгени (акционер ниитилелди) тургузуп азы кады ажылдажылга дугайында керээни чарып ап болур.

2. Бир эвес эштежилге (акционер ниитилел) азы конкурста (аукционда) киржип турар, кады ажыл-чорудулга дугайында чогуур керээниң киржикчилери хуужуттунуп турар бүдүрүлгениң азы оон кезээниң ажылдакчыларының дансы ёзугаар составының үштүн бир кезээнден эвээш эвезин каттыштырып турар болза, бүдүрүлгени (кезекти) садып ап турганш, төлевирни хуусааларга үзүктеп төлээр, а ол ышкаш экономиктиг идиг бериишкинниң фондуларының акша-хөреңгилериниң артыкшылының чамдызын, керээни чарып алгаш, эштежилгеже (акционер ниитилежилгеже) кирип алган ажылдакчыларның деп санын ажыглаар ол эргелиг.

3. Айыттынган эштежилге (акционер ниитилел кады ажыл-чорудулга дугайында керээ киржикчилери) күрүне азы муниципалитет бүдүрүлгезин садып ап турганш, төлевирни хуусааларга үзүктеп төлеп болур эргелиг. Үзүктеп төлээри үш чылдан ашпас болур ужурлуг, а эге баштайгы дадывырның түңү бүдүрүлгени садып алганының өртээниң 25 хуузундан эвээш эвес болур.

4. Бир эвес айыттынган эштежилге (акционер ниитилел) болгаш өске-даа садып алыкчылар конкурс талазы-биле дең негелделерни саналдаар болза, бүдүрүлгени садып алырынга ук эштежилге (акционер ниитилел) артык ара-шинектиг болур.

24 чүүл. Бүдүрүлгелерниң ажылдакчыларының акцияжылар фондуларындан акцияларны (үлүг-хууларны) садып алыры

1. Бир эвес хуужудулганың планынга дүүштүр дараазында чүүлдер бүдүрүлгениң уставта айыткан капиталының үлүү кылдыр көрдүнген болза, акционер ниитилелдерниң (эштежилгелерниң) ажылдакчылары бүдүрүлгелер ажылдакчыларын акцияжылар фондуларындан (моон ынай БААФ дээр) акцияларны (үлүглерни) садып алыр эргелиг.

2. БААФ эт-хөреңги фондуларының салыышкынының күсели-биле тургустунар.

БААФ-ты тургузарының дугайында шиитпир садып алыкчы-биле дугуржулга ёзугаар хүлээп алдынар.

БААФ-тың хемчээлдери бүдүрүлгениң уставта айыткан капиталының 10 хуузундан ашпас болур.

Узуткаттынган бүдүрүлгелерниң эт-хөреңгизин болгаш материалдыг эвес активтерни дегере садыпкан таварылгада БААФ тургустунмас.

3. БААФ-тың дедир садып алдынмаан акцияларын болгаш акцияларны (үлүг-хууларны) сатканындан кирген орулганы эт-хөреңгиниң чогуур фондузу азы оон томуйлааны төлээлекчи баш билир. БААФ-тың хостуг акша-хөреңгилерин ук акционер ниитилелдиң (эштежилгениң) акцияларын (үлүг-хууларын) садып алырынга чарыгдаар. БААФ-тан дедир садып алдынмаан акциялар (үлүг-хуулар) күштүг болуп шыдавас.

25 чүүл. Хуужуттунуп турар күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелериниң ажылдакчыларынга социал магадылалдар

1. Садып алыкчыларның конкурс ёзугаар азы аукционга садып алганы бүдүрүлгелер, а ол ышкаш акционер ниитилелдер болгаш эштежилгелер хуужудулгага чедир күштүг болуп турган коллективтиг керээде тодараттынган күш-ажылчы харылзаалардан ужуктаан хүлээлгелер ёзугаар харыылаар.

2. Хуужуттунган күрүне азы муниципалитет бүдүрүлгени өнчү-хөреңгизи болдурар эргелерни садып алыкчы тодараткан азы ону акционер ниитилел (эштежилге) кылдыр чаарткан үезинден эгелээш алды айлардан орай эвесте оон удуртукчузу, бир эвес сөөлгүзү ындыг шиитпирни хүлээп аптар болза, күш-ажылчы коллектив-биле коллективтиг керээни чарар хүлээлгелиг.

3. Узуткаттынган бүдүрүлгениң активтерин садып алыры ук бүдүрүлгеге мурнунда турган күш-ажылчы харылзаалар-биле холбашкан кандыг-даа хүлээлгелер алырын садып алыкчыдан негевейн турар.

4. Хуужуттунган бүдүрүлгелер ажылдакчыларын хостаарын болгаш оларны ажылга тургузарын Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күш-ажыл болгаш ажыл-биле хандырылга дугайында хоойлужудулгазын ёзугаар таарыштырар.

III. Түңнел чүүлдер

26 чүүл. Хуужудулганың дугуржулгаларын белеткээри

1. Хуужудулга аргазындан хамаарылга чокка садыгжы биле күрүне азы муниципалитет бүдүрүлгезиниң садып алыкчызының аразынга Россия Федерациязының база Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүүштүр керээни чарар.

2. Садыгжы, садып алыкчы болгаш киржикчи дугайында медээлерни, бүдүрүлгениң адын болгаш оон турар черин, бүдүрүлгениң активтериниң составын база өртээн, оон иштинде чер участогунуң өртээн (ону садар апарган таварылгада) азы ону арендалаарының негелделерин, акционер ниитилелиниң (эштежилгеде үлүг-хуунуң хемчээлин) акцияларының санын болгаш өртээн, бүдүрүлгени дамчыдарының чурумун, төлевириниң хевирин болгаш хуусааларын, бүдүрүлгени улам ыңай ажыглаар талазы-биле талаларының бот-боттарынга хүлээлгелерин, ук бүдүрүлгени конкурс ёзугаар сатканының дугайында негелделерни база талаларның бот-боттарынга дугуржулга ёзугаар доктааткан өске-даа негелделерни керээге айтыр.

3. Бүдүрүлгени өнчү болдурар эрге Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазында доктааткан чурум ёзугаар садыглажылга керээзин бүрүткээн үезинден эгелээш садыгжыдан садып алыкчыже шилчиир.

Садып алырының болгаш садарының бүрүткээн керээзин садып алыкчының өнчүге эргезин шынзыдып турар документ болур. Садып алгаш оон дедир саарар дугайында керээлерни бүрүткээр талазы-биле хоойлужудулгада көрдүнген хөделиишкиннер ажыглаттынмаан болза, сүдче азы Тыва Республиканың Дээди арбитраж судунче хомудал киирип болур.

Хуужудулганың бүгү дугуржулгаларының болгаш актыларының талазы-биле күрүне каайлызы тыртпас.

4. Бүдүрүлгениң организастыг-хоойлулуг хевири өскерилгенде бүдүрүлгени бүрүткээн тус чер чагыргазынга чогуур медээлерни неделя хуусаа иштинде тургузукчу дыңнадыр хүлээлгелиг.

27 чүүл. Садыгжының болгаш садып алыкчының хүлээлгелери

1. Күрүне азы муниципалитет бүдүрүлгезиниң садыгжызы болза ону хуужудар дугайында чарлалды парладыр, садып алыкчыга оон негелдезин ёзугаар бүдүрүлгениң активтерин болгаш оон санхөө — ажыл-агый байдалының дугайында документилерни көргүзер, дугуржулганы белеткээр, бүдүрүлгени (эт-хөреңгизин, үлүг-хуузун, акцияларны) садып алыкчыга дамчыдар, а ол ышкаш садыгжы биле садып алыкчының аразында керээге дүүштүр өске-даа хүлээлгелерни күүседир.

2. Күрүне азы муниципалитет бүдүрүлгезиниң садып алыкчызы Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың керээзиниң база хоойлужудулгазының негелделеринге дүүштүр оон эт-хөреңгиге хамаарыштыр эргелериниң болгаш хүлээлгелериниң соон салгаар кижизи болу бээр.

3. Садыгжының болгаш садып алыкчының бо чүүлде айыттынган бүрүн эргелери оларның аразында керээни бүрүткээн үезинден эгелээш, сонгаар болгаш тыптып келир.

28 чүүл. Хуужудулга киржикчилериниң эргелериниң күрүне магадылалдары

Хуужудулга үезинде садыгжыларның, садып алыкчыларның, оларның төлээлекчилериниң болгаш киржикчилериниң эргелерин сагыырын күрүне магадылаар. Бир эвес хуужудулга Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазын хажытканы-биле боттанган болза, Россия Федерациязының Эт-хөреңги куркомитеди, Тыва Республиканың Эт-хөреңги куркомитеди, муниципалитет эт-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле комитеттер, прокуратура органнары, садыгжылар, садып алыкчылар, оларның төлээлекчилери болгаш киржикчилери дугуржулгаларны күш чок болдурар, хажыдыышкыннарны чайладыр болгаш буруулуг кижилерге харысалга онаар дугайында негелделерни суд чурумун ёзугаар киирер (херектер оттурар) эргелиг.

Улус депутаттарының Советтери хуужудулга чорудулгазынга контрольду күштүг болуп турар хоойлужудулгага дүүштүр боттандырар.

29 чүүл. Хуужудулга дугуржулгаларын күш чок болдурары

1. Бир эвес:

— Россия Федерациязының Эт-хөреңги куркомитеди, Тыва Республиканың Эт-хөреңги куркомитеди азы муниципалитет эт-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле чогуур комитеттер чөпшээревээн:

— конкурстуң азы аукционнуң дүрүмнери каржызы-биле үреттинген;

— садып алганы бүдүрүлге дээш азы акционер ниитилелиниң (эштежилгениң) капиталында үлүг (хуу, акциялар) дээш төлевир киирериниден садып алыкчы ойталаан;

— бүдүрүлгени азы акционер ниитилелиниң (эштежилгениң) капиталында үлүгнү (хууну, акцияларны) ынчаар кылыр эргези чок субъект садып алган;

— садып ап турганш, төлевириниң акша-хөреңгизин хоойлуга чүүлдешпес кылдыр ажыглаан;

— садыгжы биле садып алыкчының аразында керээ турда-ла, эт-хөреңгини чөптүг-биле эвес хуваар азы бүдүрүлгениң (хуунуң, акцияның) өртектерин кудулаткан дугайында чижектер илереттинген;

— садып алыкчыга хоойлуга дүүшпес чингелделерни тывыскан болгаш өске садып алыкчыларның мурнунга артык тежээлди көргүскен;

— бүдүрүлгени конкурс ёзугаар садып алырының негелделери хажыттынган;

— Россия Федерациязының монополияга удур хоойлужудулгазының негелделери хажыттынган;

— Россия Федерациязының негелде кодекизинде көрдүнген өске-даа үндезиннер талазы-биле хажыдыышкыннар илереттинген болза, хуужуттунуп турар күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелерин садып алыр талазы-биле дугуржулгаларны күш чок деп санаар.

2. Бо Хоойлуга дүүшпес кылдыр чардынган хуужудулга дугуржулгаларын Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазында доктааткан чурум ёзугаар күш чок деп санаар.

3. Хуужудулга дугуржулгаларын күш чок деп көргениниң дугайында маргылдааларны садыгжының, садып алыкчының, киржикчиниң, прокурорнуң, Россия Федерациязының, Тыва Республиканың улус депутадының, улус депутаттарының тус чер Совединиң, Россия Федерациязының Эт-хөреңги куркомитединиң болгаш Тыва Республиканың Эт-хөреңги куркомитединиң негелдези-биле судка азы Дээди арбитраж судунга, муниципалитет эт-хөреңги эргелеп башкарар талазы-биле комитеттеринге. Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазында хуусаалары көрдүнген күрүнениң бүрүн эргелиг өске-даа органынга чурум ёзугаар чугаалажып көөр.

30 чүүл. Бо хоойлуну хажытканы дээш харысалга

1. Бо Хоойлуга хамаарыштыр дараазында үрээшкиннер дээш күрүне эргелеп башкарылгазының органнарының, тус чер чагыргазының, Фондунуң, бүдүрүлгелерниң, организацияларның, албан черлериниң эрге-дужаалдыг кижилеринге административтиг харысалганы онаар:

— хуужудулгага чагыгны бүрүткээринден ойталаанда — хоойлужудулгада доктааткан айда ажыл төлевириниң эң биче хемчээлиниң 5-тен 10-га чедир хемчээлге торгаар;

— хуужудулга дугайында шиитпирни хүлээп алырының хуусааларын үрээнде — хоойлужудулгада доктааткан айда ажыл төлевириниң эң биче хемчээлиниң 5-тен 10-га чедир хемчээлге торгаар;

— хуужудулга дугайында чарлалды парлап үндүрбээнде, хуужуттунуп турар бүдүрүлге дугайында медээни садып алыкчылардан азы киржикчилерден чажырганда, эт-хөреңги составының азы садып турар бүдүрүлгениң өртээниң дугайында садып алыкчыны азы киржикчини будалдырганда, бүдүрүлгени садар деп турарының барымдаазының дугайында, конкурстуң азы аукционнуң түңнелдериниң дугайында медээни чажырганда — хоойлужудулгада доктааткан айда ажыл төлевириниң эң биче хемчээлиниң 10-дан 30-ге чедир хемчээлге торгаар.

Чүүлдүң бо кезээнде санап бижээн медээлерни парлап үндүрерин буруулуг кижиниң күсели-биле боттандырар.

— бүдүрүлгени (акцияларны) садарындан үндезин чок ойталаанда — хуужуттунуп турар бүдүрүлгениң (акцияларның) баштайгы өртээнден 2-ден 10 хууга чедир хемчээлге торгаар:

— хуужуттунуп турар бүдүрүлгениң күш-ажылчы коллективи-биле коллективтиг керээ чарарындан үндезин чок ойталаанда азы хуужуттунуп турар бүдүрүлгелер ажылдакчыларынга социал магадылалдар дугайында негелделерни күүсетпээнде — хоойлужудулгада доктааткан айда ажыл төлевириниң эң биче хемчээлиниң 10-дан 100-ке чедир хемчээлге торгаар:

— конкурстуң азы аукционнуң эгелээринге чедир конкурсантылар, аукционнуң киржикчилериниң дугайында медээлерни чарлап таратканда — хоойлужудулгада доктааткан айда ажыл төлевириниң эң биче хемчээлиниң 2-ден 20-ге чедир хемчээлге торгаар;

— конкурс ёзугаар азы аукционга садып алган бүдүрүлгениң (акцияларның) өртээн төлээринден ойталаанда — хуужуттунуп турар бүдүрүлгениң (акцияларның садар өртээнден 5-тен 20 хууга чедир хемчээлге торгаар.

2. Бо чүүлде санап бижээн хоойлу-дүрүм үрээшкиннериниң дугайында херектерни көөрүнүң чурумун болгаш хуусааларын Россия Федерациязының Административтиг хоойлу-дүрүм үрээшкиннериниң дугайында кодекс ёзугаар доктаадып.

3. Бо чүүлдүң 1 пунктузунда айыттынган хоойлу-дүрүм үрээшкиннериниң дугайында болгаш хуужудулга үезинде өске-даа хоойлу-дүрүм үрээшкиннериниң дугайында херектерни эт-хөреңги эргелеп башкарар талазы-биле комитеттерниң, садыгжыларының, садып алыкчыларының, киржикчилериниң, Россия Федерациязының, Тыва Республиканың улус депутаттарының, улус депутаттарының Советтериниң күрүне эрге-чагырга болгаш эргелеп башкарылга органнарының албан-дужаалдыг кижилериниң, тус чер чагыргазының, хөй-нити организацияларының (каттыжыышкыннарының) билдириишкиннерин (хомудалдарын) барымдаалап, судья чааскаан азы прокурорнуң инициативазы-биле сайгарып көөр.

4. Эрге-хүлээлгелеринге хамааржып турар айтырыглар талазы-биле Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазын, улус депутаттарының чогуур чер-чер Советтериниң шиитпирлерин ёзугаар эт-хөреңги эргелеп башкарар талазы-биле комитеттер, Фонд болза:

— судка болгаш Тыва Республиканың Дээди арбитражынга чаве чугаалаар;

— кеземче херээ оттурар дугайында айтырыгларны шиитпирлээри-биле материалдарны прокуратура органнарынче шилчидер эргелиг.

Бо пунктуда айыттынган эт-хөреңги эргелеп башкарар талазы-биле комитеттер болгаш Фонд суд органнарынче шилчиделгелер үезинде күрүне каайлызын төлээринден хостаттынар.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай

1993 чылдың май 27.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ПОЧТАЗЫНДАН

АРГА-ДУРЖУЛГА СОЛУШПУШААН

Чоокта чаа Хакас Республиканың Таштып болгаш Аскыз районнарының удуртукчуларының чалаанын ёзугаар Барыын-Хемчик районнуң 57 кижи составтыг төлээлери Таштып районга болуп эрткен «Ынархас-Найырал-Дружба» деп байырлалга киришкеш келгеннер. Төлээлерниң составынга район чагырганың даргазының оралакчылары, Ак-Довурак хоорай, Кызыл-Мажалык суур чагырганының удуртукчулары, культура ажылдакчылары болгаш спортчулар бактаап чораан.

Хакас өңнүктер төлээлерин Абаза хоорайның чоогунга, чурумалдыг черге хлеб, дустуг, ыры-самныг уткуп, хүлээп алган. Оон улаштыр Абаза хоорайга делегацияны хоорай чагырганың даргазы Д. Дмитренко уткуп хүлээп алгаш, ашкарып-чемгерип, байыр чедирген.

Кежээ Таштып суурга келгеш, дыштанып хонган. Даартазында эртенги чем соонда, Имек деп суур чоогунда чиңгир ногаан оът-сигени-биле шыптынган хавак баарында шөлге келдивис. Ында машина-балгат, кижи-даа хөй болган. Үлетпүр болгаш аъш-чем барааннарының ярмарказы чоруп тур. Бараан элбек болду, а өртээ аар, чиик-даа болгулаар чорду.

Таштып кожууну чагырганың даргазы Г. Шулбаев байырлалды эге сөзү-биле ажыткан. Делегацияның удуртукчузу А. Буурулдай хакас өңнүктерге Барыын-Хемчиктиң чонундан байыр чедиргеш, суй-белектерни таштыпчыларга сөңнээн. Оон соонда байырлал концерти болган. Аңаа Таштып, Аскыз, Барыын-Хемчик районнарның бот-тывынгыр артистери киришкен.

Спортчу оюннарга бистиң оолдар, кыстарывыс эки түңнелдерни көргүстү. Эрги-Барлыктан хол бөмбүүнге херээжен улустуң командазы 5 команданың чаңгызынга-даа уттурбайн, чемпион болган. Хол бөмбүүнге Ак-Довурактың оолдары ийиги черни алганнар. Бут бөмбүкчүлеривис кошкак ойнааш, шаңналдыг чер четпейн барган. Бо бүгү маргылдаа, оюн-тоглааның соонда аалчыларны хакас өңнүктер үдеп, найыралды улам быжыглап, удур-дедир мынчаар залдажып, арга-дуржулгазын солчуп турарын дугурушкан.

Моңгуш ОКА.

ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Күш-ажылдың хоочуну Ооржак Бокпай-оолович Биче үлегер домактар чыып бижип, тургузуп чоруур. Бөлүк үлегер домактарны ол редакцияже чоруткан турган. Ынчангаш ооң бир чамдыызын солун арнынга моон мурнунда-ла үзүктеп парлаан турган. Июнь 5-тиң хүнүнде үнген солунда парлаттынган үлегер домактарның уланчызын мында киирдивис.

Бичии меге улуг мегеге чедирер, бичии оор улуг оорга чедирер.

Биче бак улуг бакка чедирер, бөрү аксындан үнгеш, арзылаң аксынга кирип болур.

Буга мүнү мүнчүг, будук оду отчуг.

Бакка бак улажыр.

Болбас тенек бодун мактаар, дөспес тенек төлүн мактаар.

Бир чер-чурттугларның довураа алдын.

Балык сугнуң тереңинге ынак, баларлыг сугга куш чыглыр.

Балык бажындан эгелеп чыдыыр.

Дарган-биле бактажыр болзуңза, ажылдан үндүртүр сен, ызырар ыт-биле бержир болзуңза, хаңзырап үнер сен.

Дүрген хем бодунуң аксынга четпес, оожум чораащ, ырак чоруур.

Демирниң экизин дарган билир, аъттың экизин мунгаш билир.

Тодуг кижи аштың хилинчээн билбес.

Дөң черге өөң хондур, дөш черге малын тургус.

Дус чокта амдан чок, думчук чокта хевир чок.

Делегейде дески чүве чок, оранда оргу чүве чок.

Далдааш таска дүшкен, даянганы куруг болган.

Дуранныг кижи туруп олур.

Дагаа чок-даа болза, даң адып кээр, тараа чок-даа болза, чыл ажа бээр.

Дүрген—чиг, оожум — быжыг.

Ирик ыяштың ыжы кончуг, ирик тергениң шыгыраажы кончуг.

Ийи кара кускуннар бот-боттарынче көрүшкеш, хилиң караазын кайгааннар.

Идик даараар кижиниң идии чок.

Инектиң сүдү дылында.

Кудук суунда байлаң чок, кургаг ыяшта бүрү чок.

Колчук кижи багай, кодан чыраазының бүрүзү ажыг.

Кара дашка харылыг.

Харамнанганының бажын кара ыт чизин.

Кортук кижи хөй катап өлүр, дидим кижи чаңгыс өлүр.

Кижи акылыг, тон моюндуруктуг.

Кижиниң каразы иштинде, киштиң каразы даштында.

Кандыг-даа кааң чылын хаван боражыр малгажын тып алыр, арагадан аараан кижиге арага коргуспе.

Кылат кижиниң кылганы, хыл кырында чүгүрткени ышкаш.

Коргар болзуңза, кылба, кылып каан болзуңза, кортпа.

Кижи сеткили бичии-ле чүвеге өөрүүр, бичии-ле чүвеге хомудаар.

Кодан эъди—хонук эът.

Киришпеске киришкен, хирлиг холун пашка суккан.

Кыдат кижи тыва черге келгеш, олурар чер тыппаан.

Кел дивээн аалчы татар кижиден дора.

Кижи чүвези хирзиг, боттуң чүвези борзуг.

Көк-демир көрүп турбас.

Шоодай иштинге бизегей чажырба.

Буду улуу — кул, бажы улуу — угаанныг.

Инекке балды дегбээнде, шимчевес.

Эртемниг кижи далай-ла, эртем чок кижи караңгы.

Коданның хоюг мүнүн ижип чораан уруум хөй сазыгның сарыг мүнүн канчап ижип олур ирги?

Мыйыстан кылган согун херек чок, бузулбас найырал херек.

Мал тевезинге ынак, кижи төлүнге ынак.

Мый-ыттың сагыжы тайга кырында.

Мөгениң майыы кадырык.

Мерге ийи уштуг.

Мөге кижи-биле хүрежири бир берге, бай кижи-биле маргыжары бир берге.

От чокта ыш чок, оът чокта сүт чок.

Оюн бажы орааштыг, каткы бажы халаптыг.

Он кижи олурган черге Ооржак кижи олурар.

Өре чокта байыыр, аарыг чокта чыргаар.

Өлден артар, орттен артпас.

Өгнүң эр ээзи арагалаарга, өгнүң чартыы өрттенир, өгнүң херээжен ээзи арагалаарга, өгнүң шуптузу өрттенир.

Өрегелиг өглүг, өремелиг тараалыг.

Өлүрүмнүң бетинде мөөгүден чип алза.

Ооржак БИЧЕ.

БИСТИҢ БИБЛИОТЕКАЛАРЫВЫСТА

Барыын-Хемчик районнуң библиотекаларының байдалын, ажыл-ижин каксы-даа бол чугаалаарга мындыг: 1993 чылдың 1-ги чартык чылында библиотекаларже келген номчукчулар номчуза чогуур номнуң 51,9 хуузу болган, а ном берилдези —42,5 хуу. Бо курагайларны эрткен чылдаазы-биле деңнээрге, оранчок куду боор турар. Бо чылдың 6 айының иштинде чон ортузунга кандыг ажылдар кылып чорутканн бис? Кижилерниң библиотекаларже кээп, ном номчуур сонуургалы эвээжеп-даа калган болза, бис хол-даян олурбайн, ажылдарывыска чаа чүүлдерни эрттирерин кызып, шенеп турар бис.

Төп библиотекаларның ажылдакчыларының шуптузунуң деми-биле «Кежегелиг кыстар» деп конкурсту эрттирген. Үстүкү класстың өөреникчилеринге «Найыралдың овур-хевирлери» деп диспутту, «Араганың үстүнге — чаа үнер» деп «төгериг стол» артынга милиция болгаш эмчи ажылдакчылары-биле ужурашкылгалар солун, чедимчелиг болган. Кожууннуң төп библиотеказының библиотекары Серенмаа Норбуевна Маадыр-оолдуң ажылын айтып каары чугула. Чогаалчы Светлана Козлованың 60 харлаанынга «Тыва черден тывылган ыры» деп темалыг кежээни Шекпээрниң кодээ библиотекары У. Б. Моңгуш эрттирген. Оон ыңай база бир чаа хевир — мини-беседаларны, чаңгыс чаа номнуң көргүзүүн библиотекалар хелчок ажыглап турарлар. «Каш чаңныг авалар». О. К. Саган-оолдуң 80 харлаанынга «Чогаалдары мөңге чурттаар», С. Козлованың 60 харлаанынга «Сагышты шүлүк-биле ажыдар» дээн ышкаш оон-даа өске темаларга мини-беседаларны эрттиргилээн.

Хүннүң чугула айтырыгларынга, чуртта, Тывавыста болуп турар чүүлдерге янзы-бүрү викторина, конкурс, стендилер, альбомнарны библиотекарьлар номчукчуларга кылып берип турар. Алдан-маадырларның тура халышкынының 110 чыл оюнга «Алдан-маадырларга мөңге алдар», «Сарыг шажын болгаш чүдүкү», «Улусчу чаңчылдарны — чонга» деп номчулга залында дериттинген стендилер номчукчуларның сонуургалын чаалап ап турар.

Чедишкиннер-биле катай четпестерни айтыры артык эвес. Эгезинде айытканым: номчукчулар, ном берилгези эрткен чылдаазындан куду дээн мен. Чылдагааны—кожууннуң төп библиотеказы, хоорай, суурларның чамдык библиотекалары чазаглааш, чайлаглаан кадарчылар дег, чылдың-на бир черден бир черже кожуп кээр. Оон ужун дыка хөй номчукчулар библиотеканың кайда барганын дилеп, пат-ла боор.

База бир улуг, эң аар чылдак—библиотекаларның соогу. Библиотекаларда шупту херээжен улус ажылдап турар дээрзин билир бис. Эмин эртир сооктан херээжен кижи хамаанчок, эр-даа улус аарый берип болгай. Шык, соок черге ажылдааш, кадыы баксырап, аарып чоруур библиотекарьлар эвээш эвес. Ам харын кышка белеткел дээш септелге эгелээн. Төп библиотеканың батареяларын солуп бээр деп турары эки-дир. Черле ынчаш библиотекаларны кыдыглавайн, аргалыг чүве болза, дузалап кадып, бетон-биле кудуп кылдынган шаланы ыяш-биле шалалап бээр болза, культура килдизиниң эргелекчизи А. С. Конгарга библиотекарьлар улуу-биле четтиргенин илередир дээрзинге чигзиниг турбас.

Марина САГДЫ.

Бир чагаага хамаарыштыр ийи бодал

ЧҮҮ ДЕП БОДААР СИЛЕР?

«Шын» солунда январь 12-де «Шажынны чөвү-биле билзе чүл?» деп Доржу Чыргал-оолдуң санал киирген материалын номчааш, авторнуң бо көдүрген айтырыгларын бүрүнү-биле деткидим. Бо бижикчи шажын айтырыын деткип, чамдык четпестерин айытканы черле чөптүг.

Мен ам 67 харлыг. Пар чылдыг, ийи кара меңгилиг. Бүдүү хүндүс төрүттүнген деп ачам чугаалаар чүве. Адам ашак моол, кылат дылга арыг чугаалаар кижи деп санадып чораан. Мен ооң төлгелээрин, хуваанак салырын өөренип алган мен. Сарыг шажын тывага чаа-ла нептереп орда, ону узуткап чок кылганын адам болгаш улуг назылыг кижилер хомудап чугаалап чорааның утпаан мен. Чүү-даа чүве сүлде-чаяанныг деп чүве шын болур. Бистиң Тывада сарыг шажын ниитилели тургустунуп, чүдүлге-сүзүглелче катап киргени эки.

Шажын дугайында үзел-бодалдарны боттары-ла чогаадып, мен лама, хам мен дээш киискир кижилерниң чоокка чованчыг, ыракка ыдыычыг деп чүвезин. Бо рынок үезин ажыглап алгаш, лама, хам бис дижип, чон мегелеп, хөй акша ажылдап аар дээш чоруп турар кижилер көвүдээн. Бо дугайын үстүнде автор кончуг шыны-биле бижип турар. Авторнуң бижип турары Моолдан тибет ламаларның Эрзин, Тескеге баргаш, чүдүлге эрттиргеш, чондан хөй муң акша ажылдап алганын көрүп көрээлиннер даан, чонум. Бо дээрге тыва чонну эртем-билии чавыс, чүвеге бүзүрээчел улус деп чүвени билип алгаш кээп турарлары ол-дур. Эрзин, Тестиң аптекаларындан барба-барба эмнерни олар садып алгаш барганнар-дыр. Мону чүү деп бодаар силер? Бо дээрге, эмнерни хөйү-биле алгаш, ол эмнерни боттарывыс кылган эң эки дээштиг эмнеривис дээш чонга улуг өртекче садар дээн бодалдары-дыр.

Чер-черлерде чүдүлге-сүзүглелдерни организастап турар даргалар чогумчалыг ажылдарны кылыр болза эки. Тываның төп хүрээзин Кызылга кылдырткаш, кожууннарга чорту кылыр ажылды бот-тандырза эки деп бодаар мен. Депиже-ле өрү шурап, эмин эрттир чүвени хөөктүрерин болавайн, ажылдап көрээлиннер. Авторнуң саналдап турары-биле хүрээлерни баштай казачактардан эгелээр дээни арай-ла таарымча чок болур боор. Кайы-бир черге хүрээ тудуун, кожууннар демнежип кылыр болза эки.

Тываның кожуун бүгүдези түс-түсте хөделир болза, оон орта чүве үнмес. Бир улуг хүрээни четчелеп дериирингe миллион-миллион акша үнери билдингир. Баштай бир кожуунну дерип алыр. Лама, хуурактарны хамыкты мурнай өөредип аар. Кожуун бүрүзүнден 4-5 кижини Улан-Үдэге, Моолга, Тибетче ыдап-ла өөредир. Өөредилге чок, тускай мергежил чок кижилер лама бис дээп ажыы чок боор. Мен-не ындыг бүзүрел чок кижилерге чүдүвес мен. Лама бис дээш чон мегелээр кижилерни хоойлу ёзугаар көөр апаар.

Ынчангаш бижикчи Доржу Чыргал-оолдуң ол бижээн чүүлүн деткээш, мону бижидим.

Тава-Самбуу САРЫГЛАР.

• • •

УЛУСЧУ ТУДУГЛАР КЫЛЗА ЭКИ-ДИР

Январь 12-де үнген «Шында» Эрзинниң Нарын ажыл-агыйында профком даргазы Доржу Чыргал-оолдуң бижээни «Шажынны чөвү-биле билзе чүл?» деп чүүлүн номчукчулар сактып келир боор. Автор херек өйген бодалдарын илередип, аңаа хамаарыштыр өскелерниң санал-оналын дыңнаксаан болгай.

Мен дугайты амы-хууда Доржунуң бодалдарынга каттыжып, деткиир-дир мен. Оларның бижип турары ышкаш, лама бис дээр янзы-бүрү чорумал кижилер, моолдар, чөпшээрел-дилег чок черге дуза чедиргениниң эмнээшкининиң төлевирин 350 рубль чедир улгаттырар болза, берге-дир. Акша-көпеек тоглап дүжүп турар бүрү эвес болгай. Ийи-чаңгыс кажар-чилби садыгжылар, бизнесменнер, оорларның карманы шыырак боордан башка, бөдүүн чоннуң, ажылчыннарның төктүп чоруур акшазы чок.

Лама-хам, «эмчи-башкы» деп ат-сып бурганның буянын тарадырынга бодараттынган болганда төлевир турбас ужурлуг. Тускай доктаал-шиитпир үндүрүп кагбаанда чаяа, чүге даянып алгаш, ынча-мынча акша-төгериг херек деп негелде кылырыл? Бир эвес ынчаар чон мөлчүүр дээр болза, үндүрүг инспекциязынга каайлызын төледир, штраф-торгаалга онаары чугула деп бодаар мен. Азы бистер билбейн турар, Тываның сарыг шажын ниитилели төлевирниң хемчээлдерин доктаатканы ол бе? Бүгүдеге чарлаар болза эки-дир.

Улуг-Хем районга бүрүткеттинген Хайыракан шажын черинде байдалды таныштырайн. Чамдык билбес улус база акша «кактаар» «лама» деп-даа бодаары чадавас. Эмчиге шинчидип, массажтадып, арыгладып алгаш, тааржыр оът-сиген, карак эмнери бар болза, халаска бээр. Календарь аштырар азы сагыш-сеткил оожургадыр мөргүл номчулгазын эрткеш, келген кижи бодунуң хире-шаа-биле бээрин бээр, салырын салыр. Оон күзели болур. Аарып-бергелээн азы айыылга таварышканнар аңаа кирер. Чамдык кижилер далган-тараалыг, ореме-саржаглыг-даа болур. Оларны хүрээге келген үнген-кирген чонга салып, ында ажылчын шай хайындыргаш, сүт бар үеде сүттүг, чок үеде чигирлиг кылгаш, ырак-узактан келгеннерни шайладыр. Ажыл үезинде кирген акша-төгериг-биле шай, хлеб, чигир, дус, саваң, порошок, пес-таавы аймаа болгаш дуганның дериг-херекселдерин, каастаалгазын, ыяш, хөмүр — бүгү хандырылгазын садар. Артып турар болза, сан-түңүн, саарылгазын тургускаш, ачы-дуза чедирилгезинге кирер. Моон мурнуда банкыга агар санче киирип турган болза, эрткен чайдан эгелээш, тускай дептер кылгаш, суурда чедимчези багай өг-бүлелерге, студентилерге 2-3 ай хуусаадан ашпас чээлиге берип эгелээн бис. Ол база бурган авыралының ачы-буяны-дыр.

Ылаңгыя нелер аажок өөрүп четтиргенин илередип, сеткили ханып турарлар. Бодунуң бижээн чүүлүнде Ч. Доржу хүрээлер тудуун улусчу кылза кандыгыл деп турар. Шак ындыг өртектиг-тывынгыр саналдарны чон сайгарып көөрү күзенчиг-дир.

Нина СЕРЕНОТ.

Улуг-Хем район.

ӨЙЛҮГ ЧЕМНЕНИРИ — КАДЫКШЫЛДЫҢ ҮНДЕЗИНИ

Солун редакциязынга кандыг темага чагаалар келбес дээр. Оларның аразындан медицина темазынга бижээн чагаалардан каш одуруглардан көрээл: «Каш чыл улаштыр дыңнаарым баксыраан. Солуннардан, сеткүүлдерден, номнардан эмчилерниң сүмелерин номчуп, ол ёзугаар эмненип-даа келдим. Түңнел чок. Харын-даа дүлейим кедерээн. Улус-биле чугаалажырындан ыдыр-дыр мен...» База бир чагаадан: «... организмиңерде витаминнер четпес-тир» — деп, эмчилер аптекалардан ол-бо витаминни садып ижерин сүмелеп турарлар. Аптекага баарга, ындыг витаминнер чок боор-дур. Канчаарыл?» Оон өске база бирээ: «Чаглыг эът, үстүг чем чииринге дыка туралыг мен. Ынчангаш артык деңзилиг ирги мен бе? Арар дизе чүнү канчаарыл?». Мындыг янзылыг база эм оъттарга, эмнерге хамаарышкан болгаш оон-даа өске темаларга айтырыглар салып, бижикчилер солун дамчыштыр харыы алыксап турарлар. Кым-бир эмчилер сүме алгаш, оларга чугула харыы бээр дээрге, ол авторлар ат-сывын, чурттап турар чериниң адресин долу айытпаан болур: «О. Куулар», «Т. С.» азы аңаа-ла «от меня» суг деп каан болур-дур. Ындыг бижикчилерге кандыг сүме кадар бис эм.

Номчукчулар солунну номчуп турар, ону хүндүлээр болгаш-ла айтырыг салып, арга-сүме алыксап турар чүве ыйнаан. Таныырым эмчилер-биле чугаа аразында бо чижектиг айтырыгларны сала каап, харыылардан чугула дээнимни сактып ап азы демдеглей тыртып ап чоруур кижи мен. Журналист кижиниң сонуургалы, демдеглелдери черле турар, номчааныңдан херектиглерин ушта бижип, дыңнааның сактып ап чоруур ышкажыгай. Бижикчилерниң айтырыгларының чамдыктарынга харыы-даа болур ыйнаан, ындыг демдеглелдеримден каш чижекти моон аланда киирдим.

Хемчээл, өй чок чемнениир хоралыг дээрзин хөй катап бижип, чугаалап келген. «Бо айтырыг талазы-биле эмчилерниң сүмези чаңгыс: сүүзүннүг чемниң организмге артыкшылдыы диабет, атеросклероз, гипертония (хан базыышкыны улгадыр аарыг), чүректиң чамдык аарыгларын болгаш оон-даа өске аарыгларны тывылдырар. Чамдык кижилер хөлчок чигирзиг чемге ынак. Өскелери чемге хөөн киирип алыр дээш дустуг, эът, мүн амзан киирер янзы-бүрү холуксаалар холаан чемге туралыг, ол бүгү артык деңзи тывылдырар деп чүвени херексевестер.

«Чиир эъттиң чаглыы, ижер сүттүң үскүрү херек» дээрлер мырыңай эндерик. Тускай эртемниглерниң санап турарынга, сүт-даа, эът-даа продуктуларының эвээш үскүрү ажыктыг.

Дус. Ону база-ла өй чок ажыглап турар болгай бис. Үргүлчү-ле дустуг чем ижерге, чиирге, хан базыышкыны улгадыр аарыгга идиг бээр. А витаминниг чемнерни хүн бүрүде ажыглап турар бис бе? Ол ышкаш чем волокноларының организмге ажыктыының дугайын кайы хире билир бис? Чем волокноларынга целлюлоза, пектиннер хамааржыр. Олар организмге холестерин солчулгазын шын болдурарынга ажыктыг болганда, шөйүндүлериниң ажыл-чорудулгазын экижидер, атеросклероз болгаш оон-даа өске аарыгларның тыптырынга шаптык кадар.

Чамдык кижилер арып алыр, кадыкшылын быжыктырар дээш, эмчи-биле сүмелешпейн, «аш» хүннер тургузуп турар. Ындыг, артык деңзилиг организминде витаминнер болгаш минералдыг бүдүмелдер эвээш кижилер «аш» хүннер тургузуп ап тургаш, организминге ол бүдүмелдерни улам-на эвээжедип ап турар. Бир чамдык кижилер чемненип олуруп-каш-даа, тоттур чемненместер. Чедир чемненмес чорук кадыкшылды, узун назынны болдурбас. Ылаңгыя уруг эмзирип турар ийикпе, азы саатыг херээженнер сүүзүннүг чем-биле тоттур чемненмес болза, чүгле бодунга эвес, чаш уруунга багай болурун билген турза эки.

Тоттур чемненмес амыдыралдың чамдык чурттарындан чижээн айыыл-халап болгаш социал чөптүг эвес чорукче чая каап болур-ла бис харын. Он-он чылдар дургузунда физиологтарның кылып келген шинчилелдериннден алгаш көөрге, ажыл кылбайн, аңаа олурган кижи 1300-1700 ккал энергияны чарыгдап орар. Угаан ажылдыглар 2200-2800 ккал энергияны, а 3900-4300 ккал чедир энергияны эң аар күш-ажыл кылып турарлар чарыгдап турар. Ындыг чарыгдалдарны катап тургузарынга сүүзүннүг чемден өске чүү-даа дузалавас.

Кадык-шыырак болурун күзеп чоруур кижи бүрүзү чем болгаш чемнениринин дугайында эртемниң кол принциптерин утпас болгаш ону сагыыр херек: чемниң хөй янзызын ажыглаар, өй-тап чемненир, чем рационунуң энергетиктиг үнези организмниң энергия чарыгдаарынга дүүшкек турар. Артык деңзилиг болбас, атеросклероз чок болур дизе, аргалыг-ла болза, үстүг чем чивезе эки. Ынчалза-даа хүн бүрүнүң рационунга үнүш үзү ыяап-ла турар. Чигирден болгаш чигирзиг чемден ойталаан база ажыы чок, ындыг-даа болза, чогум-на олар организмге артык энергияны берип турар дээрзин бодаар, утпас ужурлуг бис.

Бодунуң деңзизин доктаамал хынаар. Деңзи аартап турар болза, чемненирин өй-тап кылыр.

Поливитаминнер, ылаңгыя «Ундевит» организмге тергиин ажыктыг. Ол препараттың чаңгыс борбаан-на хүнде чип турар болза, организмге витамин четпестээрин болдурбас. Үнүш волокноларлыг ногаа, фрукт аймаа, хөлүн эрттир хоюг эвес далгандан быжырган хлеб — кадыкшылдың дарганнары.

Алкоголь — рационнуң чемниң дайзыны. Ол — кадык болур чоруктуң узуткакчызы.

Валентина САТ.

(«Шынның» кор.).

«Ээрбек» совхозтуң дирекциязы, улус депутаттарының Ээрбек кедээ Соведи үк ажыл-агыйның хоочун малчыны

Чамырык Матпаевна САЛЧАКТЫҢ

амыдыралының 53 чылында үр эвес аарааш, 1993 чылдың июль 27-де мөчээнин хараадал-биле дыңнатпышаан, ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илередип тур.

ЭГИДИП БЕРГЕН

Бо чылдың июнь 5-тен 6-же дүнезинде Кызыл районнуң Кур-Чер суурнуң чурттакчызы, ажыл чок, ооң мурнунда хөй удаа шииттирип чораан О. «Тиилелге» совхозтуң Кара-Чыраа фермазынга келгеш, инек кадарчылары болгаш база кайда-даа ажыл чоктар М., К., О. олар-биле баш удур сүмележип алгаш, Таңды районнуң «Межегей» совхозунуң Хадын СБФ-зинден инектер оорлаарын дугурушканнар.

О-нуң айтылышкыны-биле ферманың 4 аъдын эзертээш, Б., О., К., О. дөртелээн Хадын фермазынче чорупканнар. Өске ийизи чиик машинага олуруп алгаш, оларның соондан чоруп олурганнар. Фермага келгеш, 9 инекти үзе сүргеш, ап чорааны дүүрге боозу-биле кадарчыларның талазынче коргудуп, боолап тургаш, оор чорукту кылганнар.

Кара-Чыраага келгеш, оорлап алган инектерни аразында үлешкеннер. О. 5 инекти бодунуң бажыңынга сойгаш, эъдин ЗИЛ-130-ге чүдүргеш, Кызылдың үлетпүр комбиналынга дужааган, а ийи инектиң эъдин Кызыл садыынга саарган.

Бо оор чорук дугайында медээни алгаш-ла, ИХМ-ниң мал оорунга удур демисежир килдизиниң даргазы, подполковник С-В. С. Сотнамның удуртулгазы-биле килдистиң ажылдакчылары И. Д. Сенги, Г. Ы. Сат, Таңды районнуң ИХК-ның ажылдакчылары С. Т. Оюн А. Сартыыл олар дөрбечилерни кыска үе иштинде илередип тыпкаш, оларга кеземче херээн оттурган. «Межегей» совхозка чедирген материалдыг когаралды оорлардан хавыргаш, совхозка эгидип берген.

АМДАЖЫП, ТУТТУРБАЙН ТУРАР

Бистиң суурувустуң чону оорлардан когаралга, чидирииге дыка таваржып турар. Хамык ужур — ийи даванныг кокайларның амдажып, туттурбайн турарында.

Суурнуң, ферманың чурттакчы чонун барык-ла инек, мал-маган чок кылдыр оорлап алгаш бардылар. Каш-ла санныг кижилерниң инектеринче база халдап эгелээри чугаажок.

Огород тарып алырга база дөмей оорлааш туруп бээр. Мал-маган немежип, көвүдеп турза, чиири кай баар деп. Улустуң төрүүр четкен сүт мал-маганын алгаш барган боор-дур. Милиция ажылдакчыларынга дыңналырга, оон чүү-даа үнмес. Шагаан-Арыг хоорайның милиция ажылдакчылары «2 буттуг кокайларны» амдажыдып, аңаа-ла-бир хоорай иштинде бөкперлежип алган чоруп турар. Буруу чок, буруулуг-даа улусту кара туразында эттеп согарынга өйлешкен.

Милиция ажылдакчылары шын, коргуш чок ажылдаар ужурлуг. Оорларны тудуп алыры дыка берге, ынчалза-даа демниг хөделир болза, тудуп ап болур. Чоокта чаа «Арыг-Бажы» совхозтуң кадарчызының дүне 4 инээн оор алган, эртенинде ферманың удуртукчузу, бригадир, кадарчылар демниг-биле хөделгеш, оорларның кырын орта тутсуп четкеш, инектерин эгидип алган. А оорлары туттурбайн, дезипкеннер.

Ынчалза-даа истекчилер арыннарында өөрүшкү кыпкан, чугаа-сооттуг чедип делгеннер. Совхоз ол хире улуг когаралга таваржыр часкан. Оорлар Чодураа уунче, Чыланныг чанынга чорда, оларның холунче кирер часкан инектерни эгидип алган. Истелгени демниг-биле чоруткаш, Николай Дөөдек, Семен Мижит-оол база чолаачызы, кадарчылары: Кадр-оол, Маадыр Ажы, Намчак-оол Камет-оол олар идепкейин көргүскеннер. Оорлар туттурбаза-даа, дөмей оларның оруу мунгаш.

Светлана СУНДУЙ.

Арыг-Бажы суур.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Бистиң ынак ачавыс база честевис болур Олег Ак-Салович Нассык-оол бо чылдың июль айының 30-де төрүттүнген хүнүн демдеглээр. Ол амгы үеде Чадаана хоорайда чурттап турар. Ынчангаш ооң ол хүнүнге таварыштыр аңаа «Шын» солунну дамчыштыр кан дег кадыкшылды, ажыл-ижинге болгаш амыдырал-чуртталгазынга улуг-улуг чедиишкиннерни, аас-кежиин чүрээвистиң ханызындан күзеп турарывысты илередип тур бис.

Өөнүң ээзи Кара, уруглары Чойгана, Валериана, Диана, Кызылда чуржааттары.

Чарлалдар бюрозу

КЫМГА АВТОМОБИЛЬ ХЕРЕГИЛ?

Бистиң организациявыс «ИЖ-2715 автомобильди (фургон-шиньон), а ол ышкаш 1993 чылдың июльда кылып үндүрген чаа «Москвич-412»-ни садып турар. Төлевирлери кандыг-даа хевирлиг боор болур.

Бо автомобильдерни Кызыл хоорайда «Тудуг материалдары» магазинниң чанында хүннүң-не эртенгиниң 10 шактан 16 шакка чедир садып турар. **Телефоннары № 3-30-64 болгаш 3-90-85.**

КИНО

ИЮЛЬ 29-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Ыяштар кудумчузунда коргунчуг чүүл» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда, **ВИДЕОЗАЛ: «Элезиннер арызының дайынчылары»** 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Орнаг» 13.30, 15.00 шактарда, **«Люми»** 17.00, 19.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Хуулгаазынныг оол» 9.00 шакта., **«Ядыылар өңнүү»** 10.10, 18.50 шактарда, **«Ыяштар кудумчузунда коргунчуг чүүл»** 12.50, 14.50, 16.50 шактарда.

Кызыл хоорай, Красноармейская. 100. Индекс 667000

АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк» № 363505.

Тургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ СОВЕДИ болгаш ЧАЗАА, «ШЫН» СОЛУННУҢ РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕКТИВИ

Кол редактор
В. Ф. ЧАДАМБА.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнуң оралакчызы), А. Б. Моңгуш, М. Д. Оюн (харыысалгалыг секретарь), М. М. Саая (кол редакторнуң оралакчызы), В. М. Сат, Н. С. Эргеп.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер — 3-34-26; кол редакторнуң оралакчылары — 3-33-91,— 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; оралакчызы — 3-45-93

КИЛДИСТЕР: улус депутаттарының Советтери, ниитилел-политиктиг болгаш социал айтырыглар—3-34-19; — 3-34-98; үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; кодээ ажыл-агый — 3-41-16; культура, улус өөредилгези болгаш чогаал —3-39-15; 3-34-57; медээлер болгаш спорт —3-36-82; 3.34.57; очулга—3-34-39; 3-34.93; чагаа—3-39-03; корректорлар — 3-41-23, үндүрүкчүлер—2-27-41; солун келбейн барганда — 3.57-92; 3.14-94; бухгалтерия — 3.37-11

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш медээлер министерствозунуң чанында парлалганың, медээлерниң хостуг чоруун камгалаар талазы-биле Тывада хайгаарал черинге бүрүткеттинген.
Бүрүткеттингени дугаары — Т-00007.
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган фактылары, саннары болгаш өске-даа дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация министерствозунуң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажыы № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 18.199. Индекс 54240. Чагыг № 140.